

Trajik Monologlar veya Mali Sorumsuzluğun İki Yüzyılı

Oktar TÜREL (*)

GİRİŞ

“Edeyim meclise bir kıssa beyan
Kıssadan hisse ala arif olan!” (1)

MAHMUD II
Osmanlı Sultanı
1839

Darülfünun-u Şark-ül-Evsat müderrislerinden Oktar Türel namında bir nâbekârın “Mali Sorumsuzluğun İki Yüzyılı” serlevhalı takdimine beni de dahil etmek küstahlığında bulunduğu malûm-u şahanem olmuştur. Oktar Türel sizlere nakledeceklerini Boğaziçi Darülfünunu’ndan Pamukzade Şevket Bey’in bir kitabından okumuş; ol kitapta benim devr-i saltanatımda Osmanlı Kuruşu’nun nasıl tağşişe uğradığı yazılı imiş.

(*) Prof.Dr., ODTÜ İktisat Bölümü. Mülkiyeliler Birliği ve Tarih Vakfı tarafından düzenlenen Güncelin Tarihi adlı söyleşi dizisindeki 20 Aralık 2000 günlü sunuştan derlenmiş olan bu yazıda kişilere izafe edilen sözler (tarihsel belge ve kaynaklarda yer alanlar dışında) hayal ürünüdür.

(1) “Hançerli Hanım” adlı meddah öyküsünün başlangıcı; aktaran: Nutku (1977: 119)

1808'de tahta çıktığımda Osmanlı Kuruşu'nda 5.90 gram gümüş var idi. Ben ilk tağşişleri 1808-1822 senelerinde icra eyledim; Osmanlı Kuruşu'nun gümüş muhtevası %60 civarında azalarak 2.32 gram'a düştü. Malûmunuz vechile, bu seneler Devlet-i Aliyye için felâket ve bâdirelerle dolu idi. 1806-1812'de Ruslarla harb ettik, Sırp lar ve Yunanlılar isyan ettiler, âyânın ayaklanmaları ile uğraştık. 1820-1828 arasında da İran'la cidalimiz oldu. ikinci ve daha hızlı tağşişi Kavalalı gailisinin zirveye çıktığı 1828-1831 senelerinde emreyledim; Osmanlı Kuruşu'nun gümüş muhtevası bu defa %79 azalarak 2.32 gram'dan 0.53 gram'a indi. Şerait-i maliyenin nisbeten düzelmesi ile kuruşun gümüş muhtevasını 1832'de 0.94 gram'a çıkardık; vefatımdan sonra, 1844'de, kuruşun ayarı 1.00 gram oldu. Hulasaten söylenirse, 1808'den 1832'ye vasıl olunduğunda paranın kıymeti 1808'dekinin takriben 1/6'sına inmiş idi.

Tebaa-i şahanemin torunlarının torunları, siz ki 1980'den 2000'e kadar geçen zamanda Türk Lirası'nın kıymetini 1980'dekinin 1/13000'ine düşürdünüz, ne hakla benim devr-i saltanatımdaki tağşişlerden bahs eylesiniz? Bu ne cüret?

Tağşiş senelerinde kıymetli ecnebi para tutma adeti yayıldı. Sizin zamanınızda da öyle olmuş, dolar ve mark tabir edilen düvel-i ecnebiye paraları hem iddihar-ı servet, hem de muamelat-ı nakdiye için kullanılmakta imiş. Buna da "para ikamesi" tabir edilmekte imiş. Allah hepinizi ıslah eylesin (amin).

İlm-i iktisattan nasibini almış olanlara "Tağşiş neye yarar?" diye uzun uzadıya izahatta bulunmak lâzım gelmez; tağşiş mecburi kılan esbab-ı maliyeyi izah etmek icab eder. Bunu da sizlere Oktar Türel nam münafık anlatsın.

OKTAR TÜREL
ODTÜ İktisat Bölümü
Arahk 2000

XVII. yüzyıl sonuna kadar Osmanlılarda iltizam, hem vergi toplama, hem de iç borçlanma aracı idi. XVIII. Yüzyılın başlarında malikâne sistemiyle bir gelir kaynağından (yani 'mukataa'dan) vergi toplama hakkı, kayd-ı hayat şartı ile malikâneciye satılmaya başlandı. Malikâneci, yapılan müzayedelerde bir miktar peşin ödemeye ek olarak her yıl belirli bir meblağı ödemeyi taahhüt ediyordu. Bu sistem devletin daha uzun vadeli borçlanmasını sağladı.

Devletin sözleşme sürelerini uzatma ve peşin ödeme taleplerinin artışı, güçlü bir finans desteğini gerektirdi; böylece İstanbul'daki sarrafların aracılıklarına duyulan ihtiyaç arttı.

1768-1774 Savaşları sonrasında Osmanlı Maliyesinin 'esham' uygulamasını başlattığı görülüyor. Bu uygulama ile vergi kaynağından sağlanacak gelir önceden belirlenip birçok paya bölünüyor ve payların her biri kendilerine hayat boyu gelir ('muaccele') sağlamak üzere servet sahiplerine satılıyordu. Vergi toplama sorumluluğu ise devlete aitti. Amaç, kolayca anlaşılacağı gibi, iç borçlanmayı az sayıda büyük varlıklılardan daha çok sayıda orta ve küçük varlıklılara yaymaktı. Ancak esham paylarının kişiler arasında alınıp satılması ve mirasçılardan da gelir sağlamaya devam etmesi yüzünden bu düzenlemenin yararı sınırlı kaldı.

Esham payları sağladıkları yıllık gelirin 6-7 katına satılıyor, bu sayı kamu maliyesinin durumuna göre iniş-çıkışlar gösteriyordu. Doğal olarak, tağşiş dönemleri devletin iç piyasalardan borçlanmasını güçleştirmekte idi...

MAHMUD II **Osmanlı Sultanı** **1839**

Hele dur bire nabekâr! Anlaşıyor ki sadece tağşişte değil, esham işinde de benim fevkimdesiniz: Zamanımda esham payları senelik varidatın 6-7 misline satılıyordu; şimdi temin ettikleri senelik varidatın 1-1.5 misline devletin enerji nakil hatlarını ve muhabere tesislerini erbab-ı servetten eşhasa satıyor imişsiniz. Aferin, sayınız meşkûr olsun!

Dahili istikrazın müşkilatı muvacehesinde, harici istikraza gitmeyi ben de düşünmüş idim. İngilizlerden 1 milyon Sterlin borçlanmak için bir teşebbüste buldum; borcumuzu Akdeniz'deki İngiliz donanmasına kereste, buğday ve bakır gibi mevadd-ı iptidaiye vererek ödeyecektik. Ne var ki istikraza karşılık verilecek mahsulâtın çoğu iltizam suretiyle mütegallibe eline geçmiş bulunduğu ve talep edilen malların nasıl ve ne miktarda tedarik edileceği meçhul olduğu cihetle müzakereler akamete uğradı. 1830'lu senelerin iptidasında Galata sarrafları eliyle, bilvasıta, kısa vadeli harici istikrazı tahakkuk ettirdik. Sonrasını başka ağızlardan dinleyeceksiniz.

Ben bu takdimin ima ettiği gibi sadece paranın tağşişi ve istikrazla yad edilmeyi arzu etmem. Büyük bir mali ıslahata başlamış bir hükümdarım ben: Asakir-i Mansure'nin masarifini karşılayabilmek için önce şehirli tüccar ve zenaatkâra yeni istihsal vergileri koydum. Daha sonra "Tekâlif-i Örfiye" tabir edilen tekmil vergileri yürürlükten kaldırıp memalik-i şahanede mülk ve varidat tesbitini emrederek müterakki vergilendirmenin yolunu açtım. Bu işler vefatımda hâlâ tamamlanmamıştı.

Aşar'ı mültezimler (yani, bildiğiniz gibi, murabahacılar) eliyle değil, muhassıllar (yani, devlet memuru/maaşlı tahsildarlar) eliyle tahsil etme usulünü vaz ettim. Bu ıslahat çok müşkül idi, ara sıra geriye dönüşler oldu, ama muhassıllık usulü giderek yerleşti. Ağnam vergisini, baş vergisini ve cizye'yi asrın icaplarına uydurmaya gayret ettim. Bütün bu gayretlerimin semeresini almak, haleflerim Abdülmecid ve Abdülaziz Han'lara nasib oldu.

Bu vesile ile ifade edeyim ki ıslahat pahalı bir iştir. İnkılap ise sadece pahalı değil, azim ve cesaret isteyen bir iştir. Ahfadımdan birinin söylediği gibi "idare-i maslahatçılar esaslı inkılap yapamaz". Ben müddet-i hayatımda idare-i maslahatçı olmadım.

ABDÜLMECİD I **Osmanlı Sultanı** **1861**

Size anlatmayı arzu ettiğim hususatın başında para meselesi var. Taht-ı saltanata çıkışımdan az bir zaman sonra Mısır'dakine benzer, iki madenli bir para nizamı tesis etmeye teşebbüs ettik. 1843'de altın sikkeler, 1844'de gümüş sikkeler darb olundu ve 1844'den sonra tağşişler hitam buldu. 1844'de Frenklerin "miktar standardı" dedikleri kaideleri vaz eyledik ve bu kaideler 1922'ye kadar muhafaza edildi; yani Osmanlı Lirası (OL)'nın altın muhtevası ile Osmanlı kuruşunun gümüş muhtevası 1844'den sonra sabit kaldı. Ancak tatbikatta devlet eski sikkeleri tedavülden kaldıramadı; bunları tediye vasıtası olarak kabule mecbur oldu ve bunların her biri için kıymet rayici ilan etti.

1830'ların ikinci yarısında devlet varidatı masarifatı karşılamaya yetmez olmuş, açıkları kapamak üzere Galata bankerlerinden kısa vadeli borçlar alınmış idi. Bu borçlar birikince, faiz de getiren kaimelerin basımına geçildi. İlk

kaime, benim cülûsumdan kısa bir müddet sonra, 1840'da basıldı. 1840-44 arasında kaimeler, sikkelerle birebir muamele görmekte idi. Ancak Kırım Savaşı sırasında çok fazla kaime bastık ve rayiç 1 OL: 200-220 kuruşluk kaime'ye çıktı. 1861'de yine ziyadesiyle kaime bastık, neticesinde 1 OL rayici 400 kuruşluk kaime oldu.

Vefatımdan az sonra, 1862'de devlet kısa vadeli dahili ve harici istikraza başvurarak kaimeleri piyasadan çekme kararını aldı ve bu karar icra edildi. Devrin hikmet erbabından Antep'li Hasırcızaade Hafız Mehmet Ağa, bu hayırlı vak'a için Ebced hesabı ile tarih düştü:

“Mülke tarihimle tebşir eylerim:
Ortalıktan kalktı nam-ı kaime!”

OKTAR TÜREL
ODTÜ İktisat Bölümü
Aralık 2000

Bu noktada, XIX. yüzyıl Osmanlı mali idaresinin belli başlı seçeneklerini hatırlamakta yarar var. XIX. yüzyılın ortalarında bu seçeneklerden ikisinin, yani para taşımasının ve iç borçlanmanın işlemez hale geldiği görülmüştü. Taşıma yeterli senyoraj geliri sağlamıyordu; iç borçlanma ise yurtiçi piyasaların sağlığı dolayısıyla mümkün değildi. İki seçenek kalmıştı: Kağıt para ihracı ile, değişik bir tarzda senyoraj kazancı elde etmeyi denemek ya da dış borçlanmaya gitmek. Osmanlılar, Abdülmecid I. döneminde kağıt para ihracını yüzlerine gözlerine bulaştırınca ortada sadece ikinci seçenek kaldı: Dış borçlanma.

M. FUAD PAŞA
Sadrazam
1862

Erbab-ı iktisat beni Ankara Darülfünunu müderrislerinden Sina Akşin beyefendinin kitabına derc ettiği bir sözümle hatırlar: “Bu devlet istikrarsız yaşayamaz!”. Herhalde söylemişimdir. Ancak ben sadaret mevkiinde sadece istikrazla uğraşmadım, hayırlı icraat da yaptım.

Kasım 1861’de geldiğim makam-ı sadarete Ocak 1863’e kadar kaldım. Âlî Paşa ile becayış yapmış idik; o Hariciye’ye gitmişti, ben de sadarete gelmişim. Bu becayışı 1861 öncesinde ve 1863 sonrasında tekrarlayıp durduk; Hariciye ile Sadaret arasındaki salıncakta ikimiz sık sık kolan vurduk vesse-lâm.

Osmanlı Devleti’nin ilk bütçe müsveddesi, 1861-62’de benim zaman-ı sadaretimde tanzim edildi. Birazdan maliye mütehasısı Du Velay nam Frenk, size 1863/64 bütçesine dair mufassal malumat vereceği için, ben maliye sahasındaki hizmetlerimi anlatmakla iktifa edeceğim.

1861-63 seneleri arasında Tahrir-i Emlak Nezareti’ni kurdum, arazi ve diğer gayrimenkul tahriratını yaptırdım, yeni bir kadastro usulü getirdim. Ağnam Resmi’ni günün icaplarına uydurdum; vergiyi servet esasından kazanç esasına kaydırmaya gayret ettim. Tanzimat’ın koyduğu Askeri Hizmet Vergisi’ni (o günün tabiri ile “bedel-i nakdi-yi askeriye”yi) daha da inkişaf ettirdim. Madencilik vergisi tatbikatını yerleştirdim. Damga Resmi Nizamnamesi’ni çıkardım. Mahkeme, sayım ve kimlik harçlarını koydum, gayrimenkul tescil harçlarını artırdım. Müskirat (yani alkollü içkiler) Vergisi’ni koydurdum. Bütün bu vergi ve harçlar Hazine varidatını epey artırdı.

Gümrük vergilerini daha iyi tahsil edebilmek için gümrük iltizamlarını murakabe altına aldım ve Emtia Gümrük İdaresi’ni sadarete geldikten sonra Rüşumat Emaneti namı altında yeniden ve bu sefer Maliye Nezareti dışında ama benim taht-ı idaremde kalacak tarzda tanzim ettim. Bugünkü adına “Gelirler Genel Müdürlüğü” diyebileceğimiz Rüşumat Emaneti’nin Maliye’den kopuşu ile 1980’lerdeki haleflerimin Hazine’yi Maliye’den kopararak ayrı bir Müsteşarlık haline getirmeleri arasındaki müşabeheti siz takdir edersiniz. Para kimde ise iktidar ondadır, hâlâ bunu bilmeyeniniz var mı?

Devlet müesseseleri ve inhisarlarından elde edilen varidatı artırdım: İnhisarlar işini önce iltizamla başlatmıştık; sonra devlet eliyle işletmeye geçtik. Tütün ithalat ve satışı devlet inhisarına alındı. Bunları bertafsil anlatarak sizleri yormayayım, 1863/64 bütçem ile 1874/75’deki mali durumu maliye mütehasısı du Velay, mukayeseli olarak anlatsın.

A. du VELAY

Yazar

1903

Fuad Paşa'nın 1863/64 bütçesi ile Osmanlı Maliyesi'nin 1874/75 bütçesini karşılaştırmadan önce, Osmanlı borçlanmasının Çerçeve 1'de özetlenen seyri üzerinde durmak bence daha uygun. Abdülmecid Han'ın dile getirdiği gibi Osmanlı Devleti, ilk dış borçlanmaya Kırım Savaşı giderlerini karşılamak üzere 1854'de başvurdu. 1858'de kaimenin tedavülden çekilmesi için, 1862'de hem kaimenin tedavülden çekilmesi, hem de kısa vadeli sarraf borçlarının ödenmesi için dış borç alındı. 1863'de kısa vadeli iç borçları ödemek ve bakır ufaklık paraların piyasadan çekilmesi için borçlanıldı.

1865, bir anlamda, dönüm noktasıdır: 1865'de vadesi gelen dış borçları ödemek, açıkçası borcu borçla ödemek için borçlanıldı. 1860'ların ikinci yarısı böyle geçti. 1870'de bir istisna var; Osmanlılar ilk defa bu yıl bir yatırıma gerçekleştirme amacı ile (Rumeli Demiryolu'nun inşası için) borçlandılar. Bu istisna dışında bütün dış borçlanma, cari harcama fazlalarının ve/veya borç servisinin finansmanı amacı ile yapıldı.

1860'ların başında iç borcu dış borçla ödeme yaklaşımının giderek daha da belirginleştiği Çerçeve 1'den izlenebiliyor. "Borç ikamesi"ni Osmanlılar 1990'lardan çok önce denemişlerdi.

1874'de dış borçlanmada bir kesinti var; 1875-76'da ise Osmanlılar'ın dış ve iç finans kuruluşlarından borçlanamadığı görülüyor. 1877 ve 1879'daki borçlanma, esas itibarıyla Osmanlı-Rus savaşının finansmanı ve iç borçların kısmen tasfiyesi için yapılmıştır ve bu ödünçlere aracılık eden banka, Osmanlı Bankası'dır.

Osmanlı borçlanmasının sürdürülemeyecek bir seyir izlediği, 1860'ların sonunda dış finans ve siyaset çevrelerinde farkedilmeye başlanmıştı. Bu vesile ile Fuad Paşa'nın rahatsızlığı sırasında "hava değişimi" için Fransa'da iken *Revue de Deux Mondes* dergisine verdiği mülakatı hatırlamakta yarar var (Çerçeve 2). Mülakatı yapan muhabir, borç tuzağını ve borç alabilmek için yabancı finansörlere verilen imtiyazların ne anlama geldiğini Fuad Paşa'nın yüzüne karşı açıkça söylüyor: "Siz (verdiğiniz) imtiyazla onların elinizde olduğunu sanırsınız; gerçekte siz, onların elindesinizdir." Umarım ki 131 yıl sonra birileri bu mülakattan Monsieur Ersümer'e bahsetmişlerdir.

Çerçeve 1:

OSMANLI DIŞ BORÇLANMASI, 1854-1879

Yıllar	Net İstikraz (Milyon OL)	Aracı Kuruluşlar	İstikrazın Kullanım Amacı
1854	2.57	Dent Palmer (London) ve Goldschmidt (Paris)	Kırım Savaşı'nın giderlerinin karşılanması.
1855	5.64	Rotschild (Londra)	Kırım Savaşı'nın giderlerinin karşılanması.
1858	3.78	Dent Palmer (Londra)	Kaimenin tedavülden kaldırılması.
1860	1.36	Mires (Paris)	Kısa vadeli iç borçların ödenmesi, kaimenin piyasadan çekilmesi.
1862	5.67	Deveaux ve Ottoman Bank (Londra)	Kısa vadeli iç borçların ödenmesi, kaimenin piyasadan çekilmesi.
1863	5.48	Osmanlı Bankası (Paris ve Londra) ve Credit Mobilier (Paris)	Kısa vadeli iç borçların ödenmesi ve bakır ufaklık paraların tedavülden çekilmesi.
1865	4.07	Osmanlı Bankası, Credit Mobilier ve Societe Generale (Paris)	Vadesi gelen borçların ödenmesi.
1865	21.72	Erlanger (Paris) ve Credit General (Londra)	İç borcun dış borca dönüştürülmesi.
1869	12.71	Comptoir d'Escompte (Paris)	Bütçe açığı finansmanı, iç borcun dış borca dönüştürülmesi.
1870	10.50	Baron Hirsch (Brüksel)	Rumeli Demiryolu'nun inşası
1871	4.45	Credit General Ottoman (İstanbul) ve Louis Cohen and Sons (Londra)	Bütçe açıklarının kapanması ve vadesi gelen borçların ödenmesi.
1872	5.12	Credit General Ottoman (İstanbul) ve Banque Austro-Ottomane (Viyana)	Bütçe açıklarının kapanması ve vadesi gelen borçların ödenmesi.
1873	6.94	Osmanlı-Avusturya Bankaları Sendikası	Viyana piyasasındaki bunalım dolayısıyla fesh edildi.
1873	15.89	Credit General Ottoman (İstanbul) Credit Mobilier (Paris), Osmanlı Bankası	Bütçe açıklarının kapanması ve vadesi gelen borçların ödenmesi.
1874	16.60	Osmanlı Bankası	Vadesi gelen borçların ödenmesi.
1877	2.86	Osmanlı Bankası	Osmanlı-Rus savaşının giderlerini karşılama.
1879	8.72	Osmanlı Bankası	İç borçların tasfiyesi.
Kısmi Toplamlar	1854-74: 122.50 milyon OL (net) 1877-79: 11.59 milyon OL (net)		

Kaynak: Gürsel (1985: 678-80); Kazgan (1985: 694-6)

Çerçeve 2:

Fuat Paşa ile Mülakattan Parçalar

(“Türkiye Devlet Adamları”, *Revue de Deux Mondes*, 15 Şubat 1869)

“.....

- İflâsa doğru sürüklenmekte olduğunuzu inkar edebilir misiniz? Eski borçlarınızı ödemek için bugün tek çarenin (borçlarınızın durmadan artması dolayısıyla) her defasında daha ağırlaşan bir faiz oranı karşılığında yeni ödünçler bulmak olduğu bütün Avrupa’da malum değil midir?

(Fuat Paşa bu görüşü kabul etmez, muhatabı devam eder)

İnsan ancak lâyük olduğu bankerleri bulur; bir memleketin mali itibarı keyif ve arzuya tabi değildir; ödünç para verenler bu itibarı ne yaratırlar, ne ortadan kaldıracırlar, sadece bu itibarı olduğu gibi gözlerler.

- Türkiye bizimle iş görmek isteyen kimselerle doludur!
- Fakat bu kimseler sizinle iş görmüyorlar, size desise ile darbeler indiriyorlar, bu ise bambaşka bir şey. Sizin işlemlerinizi yürütmeye talip olanların hepsi aynı tarzda hareket ediyor; istedikleri imtiyaz, gayet kazançlı bir ticari girişimin imtiyazıdır. Ancak bu işi başarabilmek için hem namus, hem de itibar gereklidir. Size başvuranlar ise bu erdemlerin her ikisinden de yoksundurlar, buna karşılık gayet uysal ve dalkavukturlar ve çok şeyler vaad ederler. Türkiye’nin asıl hükümdarı olan “bahşiş”in yardımı ile imtiyazı elde ederler; bu imtiyaza koyduğunuz şartların gerçekleşmesine imkan yoktur. Bunun böyle olduğunu siz de bilirsiniz, onlar da bilirlir. Siz bu imtiyazla onların elinizde olduğunu sanırsınız; gerçekte siz onların elindesinizdir.....”

Kaynak: du Velay (1978; 179-80)’den, günümüz Türkçesi ile.

Gelelim Fuad Paşa'nın 1863/64 bütçe tasarısına. Bu bütçenin mali portesi 346 milyon Fransız Frankı (FFr) idi (Çerçeve 3). 1874/75'de Osmanlı mali idaresi, gelir bütçesini 571 milyon FFr'a çıkarttı. Tabii bu artışın reel olarak gerçekleşmesine imkan yoktu. Çerçeve 3'ü dikkatle izleyenler, hangi gelir kalemlerinin şişirildiğini derhal farkedeceklerdir: İstanbul'un arazi vergilerine bakın, Ağnam Resmi'ne bakın, aşar hasılatına, aşar zammından beklenen gelire bakın... 1874/75 gelir bütçesinin gerçekleştirebilecek büyüklüğü sadece 380 milyon FFr, yani yaklaşık 16.5 milyon OL idi. Bu gelirlerin yaklaşık %79'u borç servisine ayrılmıştı. Görünürdeki bütçe açığı ise 5 milyon OL, yani muhtemel gelirin %42'si idi.

2000 yılı Türkiye'sinde yaşayanlar için bunlar pek de trajik rakamlar gibi görünmeyecek: (Borç Servisi/Muhtemel Gelir) oranınız %125, (Bütçe Açığı/Muhtemel Gelir) oranınız da %44. Osmanlı'yı her iki göstergede de aşmışsınız, tebrik ederim!

Gelir bütçesine baktık; bir de Çerçeve 4'deki Fuad Paşa'nın 1863/64 gider bütçesine göz gezdirelim, harcamalar nereye gidiyor? 327 milyon FFr'lık bütçenin 78 milyon'u (yaklaşık %24'ü) borç servisine ayrılmış, 232 milyon FFr (%71'i) devlet dairelerine gidiyor. Devlet kuruluşlarından aslan payını alanlar ise Harbiye, Dahiliye, Saray ve Bahriye; bu dört kuruluşun ödenekleri ise devlet kuruluşlarının toplam ödeneğinin %81'i. Maliyeciler kendilerini hiç unutmazlar, bir köşeye de Maliye Nezareti için 15 milyon FFr ayırır vermişler. Diğer nezaretlere ne verilmiş? Ayıp olmasın diye Ticaret ve Maarif ve Nafia Nezaretleri ile adalet işlerine toplam 5.6 milyon FFr ayrılmış; toplam gider bütçesinin %2'sinden az.

Sakın bu bütçeye bakıp da şaşırırmaya kalkmayın, birisi size 2000 yılı gider bütçesinin fonksiyonel ayrımını göstereyim de tepkilerinizi ondan sonra dile getirirsiniz.

Osmanlı mali sistemi üzerindeki incelemelerim, beni kitabımda özenle vurguladığım bir sonuca götürdü: "Türkiye'nin mali tarihi, siyasi tarihinin gerçek bir mukaddemesidir. İlki bilinmezse, ikincisinde yanılığa düşme tehlikesi vardır ve çoğu kez birbiriyle örtüşecek kadar biri diğerini tamamlar" (du Velay, 1978: 238).

Çerçeve 3:**OSMANLI İMPARATORLUĞU
GELİR BÜTÇESİ, 1863/4 - 1874/5**

(milyon FFr)

DOLAYSIZ VERGİLER

Kalemler	1863/4	1874/5
Arazi Vergisi	70.1	75.0
İstanbul'un Arazi Vergisi, Temettü Vergisi, v.b.	-	17.2
Bedel-i nakdi	13.9	19.2
KISMİ TOPLAM	84.0	111.4

DOLAYLI VERGİLER

Kalemler	1863/4	1874/5
Aşar	95.0	161.0*
Aşar'a 1/4 Oranında Zam	-	40.3*
Ağnam Resmi (Domuz Resmi Dahil)	20.6	50.8*
Gümrükler	57.5	47.7
Tütün	13.8	34.5*
İpek Resmi	-	5.2
Alkollü İçkiler Resmi	2.9	1.8
Muhtelif Resim ve Harçlar	38.4	44.4*
KISMİ TOPLAM	228.2	385.7

DİĞER GELİRLER

Kalemler	1863/4	1874/5
Tuzlalar	14.4	19.0
PTT	2.3	10.5
Madenler	2.1	3.5
Mısır Vergisi	9.2	17.3
Cizyeler (Eflak, Buğdan, Sırbistan, Sisam)	1.5	1.5
Diğer	4.5	21.7
Alkollü İçkiler Resmi	34.0	73.5
KISMİ TOPLAM	34.0	73.5

GENEL TOPLAM 346.2 570.6

..J.

Çerçeve 3 (devam)

OSMANLI İMPARATORLUĞU
GELİR BÜTÇESİ, 1863/4 - 1874/5
(devam)

Not edilmek üzere:

	1874 / 75
Muhtemel Bütçe Gelirleri (milyon FFr.)	380.0
Muhtemel Bütçe Gelirleri (milyon OL)	16.5
Borç Servisi (milyon FFr.)	299.1
Borç Servisi (milyon OL)	13.0
Borç Servisi / Muhtemel Gelir, %	79**
Görünürde Bütçe Açığı (milyon OL)	5.0
Tahmin Edilen Bütçe Açığı (milyon OL)	7.0
Tahmini Bütçe Açığı / Muhtemel Gelir, %	42

(1 OL : 23 FFr.; 1 OL = 0.9 £)

Not edilmek üzere:

	2000
Muhtemel Konsolide Bütçe Gelirleri (10 ¹⁵ TL.)	32.6
Muhtemel Konsolide Bütçe Giderleri (10 ¹⁵ TL.)	47.0
Borç Servisi (10 ¹⁵ TL)	41.1
Borç Servisi / Muhtemel Gelir, %	125
Öngörülen Bütçe Açığı (10 ¹⁵ TL)	14.4
Öngörülen Bütçe Açığı / Muhtemel Gelir, %	44

(*) Şişirildiği iddia edilen kalemler.

(**) 1863/4'de %23 dolayında.

Kaynak: du Velay (1977: 105-6; 202-6); DPT (1999: 202-16)

Çerçeve 4:**OSMANLI İMPARATORLUĞU
GİDER BÜTÇESİ, 1863/4**

Kalemler	Milyon FFr
Dış ve İç Borç Servisi	78.4
Vergi Avansı Mahsubu	7.2
Yemen ve Hicaz Ödeneği	8.5
Muhtelif Giderler	0.7
Devlet Daireleri Harcamaları	232.4
- Saray'ın Ödenekleri	27.7
- Emekli Ödenekleri ve Yardım	7.8
- Meclis-i Ahkâm-ı Adliye ve Meclis-i Hazain*	1.6
- Harbiye Nezareti	95.2
- Tophane-i Amire	4.4
- Bahriye Nezareti	24.2
- Adliye Nezareti	2.4
- Evkaf Nezareti	4.6
- Dahiliye Nezareti	41.1
- Hariciye Nezareti	3.0
- Ticaret Nezareti	0.5
- Maarif ve Nafia Nezareti	1.1
- Zaptiye Nezareti	3.8
- Maliye Nezareti	15.0
GENEL TOPLAM	327.2
Not edilmek üzere:	
İç/Dış Güvenlik ve Yönetim Giderleri Kısmi Toplamı	168.7

(*) Bugünkü anlamı ile Devlet Bakanlıkları.

Kaynak: du Velay (1977: 111-2)

YUSUF ZİYA PAŞA

Maliye Nazırı

Ekim 1875

du Velay nam kâfir bizim bütçe tanzim etme usullerimize müteallik şeyler söyledi; 1874/75 bütçesi varidat kalemlerinin nasıl şişirildiğini anlattı. Maliye Nazırlığını ifa ederken yıllarca içimde sakladığım bir sırrı dostum Sadullah Paşa hazretlerine açtım ve şunları söyledim: “Bir haftadan beri neler çektiğimi bilmezsin. Hamdolsun, bugün kurtuldum. Geçende Sadrazam beni çağırdı, bir bütçe tanzim etmecliğimi tembih etti. İki gün iki gece uğraştım ve şu kadar milyon açıkla bir bütçe yaptım, götürdüm. Aldı baktı, açığı görünce “Canım, güzel bir bütçe istedik, o yolda yapınız da getiriniz!” dedi. Peki ama bu açığı ben nasıl kapayabilirim? Ne ise, peki dedik. Maliyeye gittik, birkaç kişi topladık. Şuradan buradan kırparak açığı şu kadara indirdik. Ertesi gün Sadrazama götürdük. İlk nazarı sahifenin aşağısındaki yekûna müteveccih oldu. Açığı görünce kağıtları kaldırdı attı ve bana “Efendim, siz lakırdı anlamıyorsunuz. Şevketlû efendimize muntazam bir bütçe takdim edeceğim ve öyle bir bütçe isterim” diyerek üst perdeden bir çıkıştı. Ne dersin, desen de ki-me anlatırsın? Ben de Nezarete döndüm. Santimi santimine bir bütçe yapıp götürdüm verdim. “Hah, işte böyle!” diyerek dürdü büktü; bir arz tezkeresi ile yukarıya gönderdi. Bu hikayeyi söylemekten garazım, Mahmud Nedim Paşa’nın iğfalâtından bir nebze bahsetmek ve o zaman işlerimizin ne suretle görüldüğünü anlatmaktır” (Pakalın, 1977: 371-2).

MAHMUD NEDİM PAŞA

Sadrazam

Ekim 1875

Ben Mustafa Reşit, Âli ve Fuad Paşalar gibi büyük paşaların “mektebinden” mezun olmadım. Kendimi yetiştirmiş bir insanım, ecnebi lisan falan da bilmem. Sadarete dört ay kalabilen Esad Paşa’nın azlini müteakip Ağustos 1875’de ikinci defa makam-ı sadarete geldim ve bana sadık paşalar ve devlet memurlarıyla devleti idare etmeye gayret sarf ettim.

Ağustos 1875’de vazifeye başladığım zaman, 125 yıl sonra Bahçelizade Devlet Bey’in söylediği gibi “deniz bitmişti”. Altı yüksek rütbeli devlet ricalinin bir Ekim akşamı Sadaret odasına çağırarak, kendilerine bir ilânname im-

zalattım. Osmanlıca aslını Çerçeve 5’de bulacağınız ilânnamenin bazı parçalarını bugünün Türkçesi ile size naklediyorum:

“Devletin gelir ve giderleri, bu yıl ... bütçesinde 5 milyondan fazla açık verecektir. Bu açığın incelenmesi ve düzeltilmesi halinde daha da artacağı saklanamaz ... (D)olaşımında bulunan ödünç kuponlarını zamanında ödemek için, bankayla bir istikraz anlaşması yapılarak (borcu) diğer bir borçla ödemek usulü de hem açığı günden güne artırdığı, hem de borç senedi tutan kişileri artık güven duymayacak bir düşünceye ulaştırdığı ortada iken, güncel olaylar ve güven kaybı o dereceye gelmiştir ki, Saltanat tarafından... herkeşe geçerli ve muteber güvence verilmedikçe, borç senedi tutanların bütün (servetlerini) kaybedeceklerini açıklamaya gerek yoktur.

Paraları şu vatanda kullanılmakta olan sermaye sahipleri ve borç senedi tutanların büyük çapta zarar görmesine yüce devletin iyi niyeti ve ... cömertliği elvermez; bunu içtenlikle yeniden ilân ediyoruz.

Güvenceye gelince: Saltanat ... tüm gümrük gelirlerini, tuz ve tütün gelirlerini, Mısır Vergisini ve bunlar yetmezse hayvanlar vergisi hasılatını Bankanın (Osmanlı Bankası’nın, O.T.) haklarının ve imtiyazının korunması şartı ile, hemen belirlenecek (alacaklı) sendikalarına teslim edecektir. İşte bu sağlam karşılıkların sağladığı güvenceler, topluma yaygın olan güvensizliği ortadan kaldıracığından, devlet bütçesini tamamen denkleştirmek için beş tam yılın sonuna kadar faizlerin yarısı nakden ve diğer yarısı da %5 faizli bir senetle ödenmek ve ileride bütçe elverdiğinde mümkün olan kolaylık gösterilmek üzere şimdiden kuponların bedellerinin sadece yarısını ödemek zorunluluğu doğmuştur; bugünden sonra (kupon) bedellerinin böyle ödenmesine kesin karar verildiği resmen duyurulur” (6 Ekim 1875).

Kararı Sultan Abdülaziz Han’a imzalatmadan önce borç senetleri karşılığında başabaş değerinin %45’ini ödeyen aracı kuruluşların, bunları tahvil tutanlara %60 ile devredip zahmetsiz para kazandıklarını söylediğimde Sultan öfkeleni: “Bire kâfirler, 100’ü 45’ten bozarlar ha! Ver şunu imzalayayım da görsünler!” Tahmin edeceğiniz gibi, 6 Ekim 1875 kararı mali piyasalara bir bomba gibi düştü.

Çerçeve 5:

Düyûn-u Umumiye Faizlerinin Tenzili Hakkında Komisyon-u Mahsusunca Verilen Kararı Mutazammın İlânname Suretidir

Devlet-i Aliyyenin vâridat ve masarifatının bu sene ilân edilen bütçesinde masarifatın 5 milyondan ziyade açığı cümleye malum olmuş idi. Bu açık daha tedkik ve tashih olursa tezayüd edeceği ketm edilemez. İşte bu hal icabınca tedahülde bulunan müstakrazat kuponlarını vaktiyle ödemek için... banka ile bir istikraz akdolunarak diğer bir deyn ile ödemek usûl-ü cariyesi dahi hem açığı günden güne tezyid ettiği ve hem de aksiyonlar ashabını artık emniyet edemeyecek bir efkâra îsal eylediği meydanda iken ... ahval-ı câriye ve emniyet-ı zâile bir dereceye gelmiştir ki ...(t)araf-ı saltanat-ı seniyyeden bugünkü günde şu haller için âleme teminat-ı sahiha ve mutebere i'ta olunmadıkça senedat ashabı bütün bütün kayb eyleyecekleri tariften müstağnidir.

Paraları şu vatanda kullanılmakta olan sermayedaran ve ashab-ı senedatın işbu külliyetli zararlarına Devlet-i Aliyye'nin niyet-i sadıkane ve fütüvvet-ı seniyyesi bir vakitte kaail ve razı olmadığı betekrar halisane ilân ediyor.

Teminat(a)... gelince Saltanat-ı Seniyye bil'umum gümrüklerin varidatını ve tuz ve tütün varidatını ve Mısır vergisini ve noksan kalırsa ağnam hasılatını Bankanın hukuk ve imtiyazını muhafaza şartıyla hemen tayin olunabilecek sendikalara teslim eyleyecektir ve işte şu sağlam karşılıkların bahş edeceği teminat... âleme müstevli olan emniyetsizliği bertaraf edeceğinden Devlet-i Aliyye bütçesini kâmilen karşılaştırmak emniyetini dahi vücuda getirmek ve beş sene-i kâmilenin hitamına değin faizlerin nısfını nakden ve nısf-ı diğeri yalnız %5 faizli bir senet ile ifa kılınmak ve ileride bütçenin müsaadesince teshilât-ı mümkünine göstermek üzere şimdiden kuponların bedelâtını nısfı nısfâ îfa etmek mecburiyet-ı sahihasını derpiş ve deruhde eyler ve bugünkü günden sonra bedelâtını îfa etmeye kat'iyen karar verdiğini resmen ilân eyler.

5 Ramazan 1292 (6 Ekim 1875)

Mahmud Nedim
(Sadrazam)

Midhat
(Adliye Nazırı)

Rıza
(Serasker)

Saffet
(Hariciye Nazırı)

Mahmud
(Ticaret Nazırı, "Damat")

Yusuf Ziya
(Maliye Nazırı)

Mehmed Said
(Sadaret Müsteşarı)

Kaynak: Pakalın (1977: 381-2).

MİDHAT PAŞA

Adliye Nazırı

Ekim 1875

1875'ün bu meş'um günlerinde yaşadıklarımı *Tabsıra-i İbret* (bugünün Türkçesiyle *İbret Gözüyle*, O.T.) adını verdiğim hatıratıma şöyle kaydettim: “Mahmud Paşa'nın (bütün) mesaisi Mabeyn-i Hümayuna akça yetiştirmeye ve Rus Büyükelçisi General İgnatıyef ne derse anın mucibiyle hareket eylemeye münhasır olup halbuki Hersek isyanı günden güne (genişlediğinden), Sırbistan ve Karadağ muharebeye hazırlanmış ve Bulgaristan'ın her tarafı Rusya'dan ve Sırbistan'dan gelen (fesatçılarla dolup taşıdığından) oralarda dahi taraf taraf isyan (başlangıçları) başgöstermiş iken, bunları kaale bile almayıp Devletin muvazene-i maliyesini tanzim etmek... mülâhazası ile konsolid ve sair esham faizlerinin (ödenmesini durdurmaya) kararlaştırmış ... ve gerçi Devletin (borç) faizi olarak (ödemeye) mecbur olduğu akçeyi istikraz ile (denkleştirmesine) nazaran bunun bir çaresi düşünölmek lâzım ise de bu işi uzun uzadıya tedkik edilmek ve hususiyle alacak sahiplerinin ekserisi Avrupalı olmasıyla buna dair verilecek karar yine anların muvafakatleriyle olmak iktiza edeceği (belli iken) Mahmud (Nedim) Paşa buna dair Mabeyn-i Hümayun'a yazdığı takririnde işbu kararın düvel-i ecnebiye sefaretleriyle bilmüzakere ve anların dahi muvafakatleriyle yapıldığını temin ederek hem Padişahı ve hem de itiraz eden vükelâyı aldatmış(tır)” (Pakalın, 1977: 377) (2). Çerçeve 5'deki ilânnameye tekrar bakınız, o ilânname altında Sadrazam Mahmud Nedim Paşa'nın imzaya mecbur ettiği erkan-ı devletin imzalarını göreceksiniz. İmzalayanlar arasında, maatteessüf, ben de vardım: Midhat, Adliye Nazırı.

AHMED CEVDET PAŞA

Divan-ı Adliye Reisi

Ekim 1875

Benim de hatıratım bir kitapta neşredildi: *Maruzat*. Mahmud Nedim Paşa'nın 1875'in buhranlı günlerinde neler yaptığını bir de benim kalemimden dinleyin: “Mahmud Nedim Paşa ... sakalını ... İgnatıyef'in eline verdi, Bab-

(2) Vurgular bizimdir. Midhat Paşa'nın Sadrazamlığı dönemindeki saptamaları ile karşılaştırınız.

1 Âli'nin nüfuzu Rusya Sefaretine geçti deyu efkâr-ı umumiye anın aleyhine düştü. Kendisi ise (bütün) icraatı Zat-ı şahaneye atfetmekle efkâr-ı umumiye- nin husumeti Saray-ı Hümayun tarafına döndü. (Mali müşkilâtın) halline (çabaladığı) sırada (genel borçların faizlerinin yarısını kesmeye) karar verip ancak bunu gayet (gizli) ve (saklı) tutmuştu. Bir gün akşam saat 11.00'den sonra Kâmil ve Midhat ve Saffet ve Maliye Nazırı Yusuf Paşaları Sadaret odasına celb ederek hemen buna karar verdirip (Padişaha) arz ve (süratle) irade-i seniyyeyi (elde ederek ardından uygulamaya) koyuvermişti. (3) Akşam üstü buna karar verildikte Yusuf Paşa ertesi günü piyasada büyük bir kıyamet olacağını (hatırlayarak), Maliye Nazırı olduğu cihetle geceleyin konsolid'e oynamış olmak gibi bir (suçlamadan) kendisini (korumak için) bir tarafa gitmeyip Mahmud (Nedim) Paşa'yla birlikte doğru anın konağına gidip gece saat 6'ya kadar (4) anın yanında kalmış ve nihayet Mahmud (Nedim) Paşa hareme gittikten sonra o da hanesine gitmiştir. Biçare Yusuf Paşa'nın epeyce konsolidesi olduğu halde (kamunun) zararından istifade etmiş olmamak için kendi konsolidelerini bile (nakde) tebdil ettirememiştir" (Pakalın, 1997: 377-8). Yıllar sonra Maliye Vekiliniz Oralzade Sümer Bey'in bankalarla ilgili kanun tasarısı Meclis'te görüşülürken memurlarının ve hatta kendi partisi mebuslarının Heyet-i Umumi'nin toplandığı salondan ayrılmasını men eylediğini de gazetelerden öğreniyoruz.

C. F. HAMMOND
MP, House of Commons
Ocak 1876

Tahmin edeceğiniz gibi Londra ve Paris menkul kıymet borsalarında Osmanlı Devleti'nin borçları ile ilgili tek yanlı kararı sonrasında büyük bir panik yaşandı. Ben de Osmanlı borç senetlerini tutanların haklarını korumak üzere bir borç tasfiye projesi hazırladım. Projem İngiliz alacaklıları genelde tatmin eden bir projeydi; ancak tüm alacaklıları tatmin edebilmek için aşılması çok güç zorluklarla karşı karşıya geldik: Osmanlı borçlarının vade farklılıkları, efektif faiz haddi farklılıkları, garanti farklılıkları vardı. Böyle bir

(3) Bu saat ezanî saattir, akşam ezanından bir saat öncesi kastedilmektedir.

(4) Yani akşam ezanından altı saat sonrasına kadar.

borçlar kümesinin nasıl bir “havuz”da bir araya getirilerek hangi genel kuralara tabi tutulacağı belli değildi. Fransızlara danışmadan hazırladığım projeye destek aramak için Ocak 1876’da İstanbul’a gelişim, borç senedi hamili Fransızları ve onların temsilcisi Monsieur Bourree’yi çok kızdırdı ve aramızda kibar, fakat öfkeli bir üslupla yazılmış mektuplar teati edildi.

Doğal olarak böyle finansal bunalım dönemlerinde ortalıkta “proje”den bol hiç bir şey yoktur. Benden sonra Ağustos 1878’de Comptoir d’Escompte yetkilileri, Aralık 1878’de de Monsieur Tocqueville bu kez Fransız çıkarlarını kollayan kendi projelerine İstanbul’da destek aradılar. Bu sıralarda Osmanlı Hükümeti var gücüyle borç sorununun uluslararasılaşmasının önünü kesmeye çalışıyordu; örneğin Ekim 1878’de Osmanlı hükümeti kendi bürokratlarına ek olarak Mr. Foster (Osmanlı Bankası) ve Monsieur Mercet (Credit Lyonnais)’nin de katıldığı, Fransız ve İngiliz murahhaslarına da açık bir komisyon kurmuş; bu komisyon taslaklar hazırlamıştı. Kasım 1879’da ulaşılacak ilk kısmi anlaşmaya kadar bu proje taslaklarının hiçbirisi uygulamaya konulamadı ise de, bu taslaklar bir borç konsolidasyonunun zihin egzersizleri olarak yararlı oldular.

Kanımca, Türkler kendi hayatlarını güçleştirmek için olağanüstü yetenek sahibi insanlardır. Osmanlı borçlanmasından ders aldıkları da söylenemez. 1970’lerde dövize çevrilebilir mevduat uygulamasını başlatan, 1978/79 bunalımı sonrasında bu uygulamayı tasfiye etmek için dört yıl uğraşan başka bir toplum var mıdır, bilmiyorum.

MİDHAT PAŞA

Sadrazam

Ocak 1877

Aralık 1876’da Sadarete geldim. Sadarete gelişimden on gün sonra Meşrutiyet ilân edildi ve ben tarihe “Tersane Konferansı” adıyla geçen konferansı aynı gün, 23 Aralık 1876’da İstanbul’da topladım. Aklımdan geçen, Ekim 1875 karamamesini ilga ederek Osmanlı tahvilleri hamillerinin haklarını iade etmek idi. Bu tedbirin ve Kanun-u Esasi ilânının Avrupa’yı tatmin edeceğini sanıyordum. Kısa zamanda yeni bir dış borçlanmaya gitme ihtiyacının farkında idim; dolayısıyla eski alacaklılarla uzlaşma yolunu açmayı ve İngiltere’de Türkler lehine doğacak sempatiden yararlanmayı tasarlamıştım. Ne

var ki, karşı karşıya bulunduğumuz ciddi siyasi buhran önünde Heyet-i Vükelâ alacaklı temsilcilerine kulak verecek halde değildi.

Büyük devletler Osmanlı'ya itimad etmiyorlar ve bir ıslahat programını dayatıyorlardı. Tersane Konferansı'nın hitamına doğru İngiliz Başmurahtası Lord Salisbury ilkin Sultan Abdülhamid'e, sonra da bana birer mektup göndererek alacaklı tekliflerinin kabulünü istedi ve şunları yazdı: "Yegâne tehlikenin Rusya ile bir harp olduğu sanılmamalıdır. Eğer bu harp patlarsa, Türkiye az zamanda mağlub olacaktır. Konferans dağılır dağılmaz, Avrupa Türkiye'nin kendi öğütlerine önem vermediğine kani olacak, herkes Osmanlı İmparatorluğu'nun yakın bir ölüme mahkûm bulunduğuna inanacaktır. Hazineniz boştur, ödünç para bulamayacaksınız (bu son cümleyi 55 yıl sonra Lord Curzon İsmet Paşa'ya söylemişti galiba!). Hristiyanlarla meskûn vilayetleriniz isyan etmek için hiçbir fırsatı kaçırmayacaklardır (kaçırmadılar da!). Zira kudretli komşunuz (Rusya) Avrupa'nın tarafsızlığına emin olarak Osmanlı İmparatorluğu'nu mahvetmek için önüne çıkan ilk fırsatı kaçırmayacaktır." (5)

Heyet-i Vükelâyı topladım; büyük devletlerin teklifleri reddedildi ve Tersane Konferansı dağıldı. 20 Ocak 1877'de azledildim ve sürüldüm. Mart 1877'de büyük devletler, hazırladıkları Londra Protokolü ile biraz değiştirmiş oldukları borç ödeme planını yeniden önümüze sürdüler. Aynı günlerde Meclis-i Mebusan açıldı. Kara gün bulutları ufukta idi, ama bizler dahildeki galeyan yüzünden bunun farkında değildik.

Nihayet o gün de geldi çattı. Nisan 1877'de Rusya harb ilan etti, Haziran 1877'de Tuna'yı geçtiler. Ocak 1878'de Edirne Mütarekesi imzalandı, ama Rusların ilerleyişi durmadı. Şubat 1878'de Çatalca'da, Mart 1878'de İstanbul'un hemen yanında, Ayastefanos'ta idiler. Mart 1878'de başmurahtasımız Hariciye Nazırı Safvet Paşa Ayastefanos Antlaşmasını gözyazları içinde imzaladı. Dört ay sonra, Berlin'de 802 milyon altın frank savaş tazminatı ödemeye mahkum olduk.

(5) Karal (1983: 33)

A. du VELAY

Yazar

1903

Türkiye'nin mali tarihi, siyasi tarihinin gerçek bir mukaddemesidir. İlki bilinmezse, ikincisinde yanılığa düşme tehlikesi vardır ve çoğu kez birbiriy-
le örtüşecek kadar biri diğerini tamamlar.

KARATODORİ PAŞA

Osmanlı Murahhası / Berlin

Temmuz 1878

Berlin Barışı Konferansı'nda Müşir Mehmet Ali Paşa ve Berlin Büyükel-
çisi Sadullah Paşa'yla beraber Osmanlı Devleti'ni temsil ettim. Berlin'de Os-
manlı murahhası olarak hizmet gördüğüm zaman Nafia Nazırı idim.

Berlin Konferansı'na Osmanlı tahvilat hamilleri, kendi haklarını korumak
için İngiltere'den Mr. Hammond'ı, Fransa'dan da Monsieur Kerarty'yi gön-
derdiler. Berlin Konferansında, benden borçların ödenmesi ve bunlara ait ipo-
tek ve garantiler konusunda tatmin edici bir beyanda bulunmam istendi. İm-
paratorluğun içinde bulunduğu trajik duruma değindim ve Hükümetime da-
nışmadan böyle bir beyanda bulunamayacağımı söyledim. Bunun üzerine,
İtalyan temsilcisi, büyük devletlerin üzerinde ittifak ettikleri bir öneri getirdi.
Bu öneriye göre; Konferansta temsil edilen büyük devletler temsilcilerinden
oluşan bir komisyon İstanbul'da kurulacaktı; bu komisyon, tahvilat hamille-
rinin isteklerini inceleyecek ve onlara Babiâli'nin mali durumuyla bağdaşa-
bilir çözümler sunacaktı. Hükümetimin bu öneriye hazır olmadığı, borçları
ödemek için her türlü gayretin sarf edileceğini söyledim. Rusların savaş taz-
minatının önceliğini zedeleyecek girişimlere karşı olması ve Almanlarla İn-
giliz ve Fransızların rekabeti yüzünden, bu öneri açıkça kabul edilmemekle
beraber, Antlaşmaya ek iki protokole girdi. Ancak, Berlin Anlaşmasının sizi
daha çok ilgilendireceğini sandığım iki maddesini bu vesileyle dikkatinize
sunmak isterim. Çerçeve 6'ya aktarılan 61 ve 62'nci maddeleri lütfen okuyu-
nuz; Berlin Konferansı imzacı devletlerinin Osmanlı Hristiyanlarına özel bir
ilgi duyduğunu göreceksiniz.

Çerçeve 6:

Berlin Antlaşması (13 Temmuz 1878)'ndan

Madde 61: Bab-ı Âli, Ermenilerce meskun vilâyetlerdeki yerel ihtiyaçların gerektirdiği ıslahat ve iyileştirmeleri gecikmeden yapmayı ve onların Çerkeslere ve Kürtlere karşı güvenliklerini sağlamayı taahhüt eder. (Osmanlı Devleti) bu amaçla aldığı tedbirleri periyodik olarak bu maddenin uygulanmasını kollayacak Devletlere bildirecektir.

Madde 62:

Osmanlı İmparatorluğu'nun hiçbir yerinde din farklılığı herhangi bir kişinin medeni ve siyasi haklarını kullanmasını, kamu görevi ve hizmeti ifa etmesini, kamuda istihdam edilmesini ve meslek ve zenaatını icrasını engelleme gerekçesi olarak kullanılamaz.”

Kaynak: Hurewitz (1975 : 414)

Paris Antlaşması (30 Mart 1856)'ndan:

Md. 9. Padişah hazretleri tebaalarının refahı için sarfetmekte oldukları devamlı himmetleri yolunda din ve ırk farkı gözetilmeyerek, cümlesinin durumunu ıslah edici olmakla birlikte İmparatorluğun Hristiyan halkı hakkında inayetskâr niyetlerini teyid eden bir yüksek fermanı ihsan buyurmuş olduklarından ve bu husustaki asil düşüncelerine bir delil göstermek istediklerinden müstakil iradelerinden sadır olan işbu yüksek fermanın Paris Antlaşması akit taraflarına iletilmesine karar vermişlerdir.

Akit taraflar bu iletinin yüksek değerini tanır ve teyid ederler. Açıkça anlaşılmalıdır ki bu ileti sözü geçen (devletlere) hiçbir halde müştereken veya münferiden Padişah hazretlerinin tebaaları ile ilişkilerine veya İmparatorluğunun iç işlerine müdahale etme hakkını vermez.”

Kaynak: Hurewitz (1975: 320) ve Karal (1983: 25)

Türkiye 2000 - Katılım Ortaklığı Belgesi'nden

(Brüksel, 4 Aralık 2000)

Bölüm 4.2. Orta Dönem

Güçlendirilmiş siyasal diyalog ve siyasal ölçütler

Hiç bir ayırım gözetilmeksizin ve dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasal düşünce, felsefi inanç veya dinlerine bakılmaksızın tüm bireylerin bütün insan hakları ve temel özgürlüklerden tam olarak yararlanmalarının güvence altına alınması. Düşünce, vicdan ve din özgürlüklerinden yararlanma koşullarının daha da geliştirilmesi.

Kaynak: AB Basın Özetleri, Aralık 2000.

Evet, imzacı devletler Hristiyanları nedense çok seviyorlardı. Bu tekil bir olgu değil; öncesi de, sonrası da olan bir “sevgi zinciri”. Önceleri İngilizler Rumları ve sonra Ruslar Ermenileri sevdiler; sonra Amerikalılar Ermenileri sevmeye başladı. Daha sonra Almanlar Kürtleri, daha sonra İngilizler Çeçenleri, daha sonra Amerikalılar Arnavutları, daha da sonra Fransızlar Kafkas halklarını çok çok sevdiler.

“Sevgi zinciri”nin öncesine tanık olmuştum; sonrasını da yeraltı dünyasının cinlerinden öğrendim. Şubat 1856 tarihli Islahat Fermanı, Mart 1856’da imzalanan Paris Antlaşması’nda “Padişah hazretlerinin İmparatorluğun Hristiyan halkı hakkında inayetskâr niyetlerini teyid eden ... ve ... müstakil iradelerinden sadır olan ... yüksek ferman” diye zikredildi. Tabii, lâfın gelişi. Islahat Fermanı, hepimizin bildiği gibi devrin Hariciye Nazırı Âli Paşa ve İstanbul’daki İngiliz ve Fransız Büyükelçilerinin işbirliği ile kotarıldı; diplomatik terbiyeye aykırı olmasın diye Antlaşma’nın 9’ncu maddesine güzel sözler yazıldı. 9’ncü madde, fermanın imzacı devletlere “Padişah hazretlerinin tebaaları ile ilişkilerine veya imparatorluğun iç işlerine müdahale etmek hakkını” vermediğini teyid ediyordu. Paris’ten Ayastefanos ve Berlin duraklarına sadece 22 yılda varıldı. Osmanlı İmparatorluğunun Avrupa ülkeleri birliğine (İngilizce deyim ile “concert”) katılması ve toprak bütünlüğünün garanti edilmesini öngören hükümlerin bu ülkeleri bağlamadığını anlamak için 22 yıl yetti. Siz de Lozan Antlaşması hükümlerinin bazı devletleri bağlamadığını anlamak için de 77 yılın geçmesini beklediniz.

Yeraltı cinlerinin bana iletmiş bir başka şeye şaşırdığımı söylemeliyim. Türkiye’nin 4 Aralık 2000 tarihli AB Katılım Ortaklığı Belgesi’nin “Güçlendirilmiş Siyasal Diyalog Ve Siyasal Ölçütler” başlığı altındaki paragrafını Çerçeve 6’dan okuyunuz. Ben 1923’den sonra Cumhuriyet yurttaşları yetiştirdiğinizi sanmış ve Türkiye’ye din, cins, ırk ve benzeri ayrımcılık imalarının yöneltileceğini düşünememiştim. Cumhuriyet yurttaşları olarak bu paragrafı okurken yüzünüzün kızarıp kızarmadığını bilemiyorum.

COMPTOIR D'ESCOMPTE

Görevlisi

Ağustos 1878

1878 yazında İstanbul'a gelerek Fransız Büyükelçisi Monsieur Fournier'nin desteği ile borçlar ve iktisadi yönetim üzerine bir rapor hazırladık. Fransız hükümetinin dolaylı olarak desteklediği bu raporda şu reform önerilerine de yer verildi:

- Bab-ı Âli masraflarını kat'î olarak kısmalı, bütün gelir kaynaklarını geliştirmeli, yolsuzluklara son vermelidir.
- Lüzumsuz memuriyetler ilga edilmeli, kendilerinden yararlanılamayan yetenezsiz memurlara yol verilmelidir.
- Tophane ile Harbiye, Maarif ile Adliye, Ziraat, Maden ve Ormanlar ile Ticaret Nezareti birleştirilmelidir.
- Âyân meclisi ve Şura-yı Devlet gibi bazı lüzumsuz kuruluşlar ilga edilmelidir (bu Şura-yı Devlet sizin gününüzde Danıştay adı ile yaşıyor ve imtiyaz ve devir sözleşmelerini iptal etmek gibi bazı lüzumsuz işler yapıyor-muş).
- Teşebbüslerin işini sekteye uğratan idari formaliteler kolaylaştırılmalı, yol, kanal, şimendifer inşası gibi umumi menfaate yararlı işler hakkında yapılan ciddi yabancı yatırım teklifleri teşvik edilmelidir.
- Madenlere ait nizamnameler liberal bir doğrultuda değiştirilmeli ve madenlerin vilayetler tarafından işletilmesi sistemi ilga edilmelidir.
- Bir kısım devlet emlâki satılmalı ve mütebakisi icara verilmelidir.
- Daha iyi bir muhasebe sisteminin tatbiki sağlanmalıdır. Nezaret hesapları ekseriya belgelenmemektedir. Komisyonumuz Harbiye ve diğer bir nezaret hesapları konusunda bilgi edinememiştir.
- Mali idare tamamen, yeniden teşkil olunmalı ve bu iş için Avrupalı müfettiş ve kontrolörler kullanılmalıdır. Bütçeler usulüne göre hazırlanmalı ve Nazırların kendilerine verilen tahsisatı aşmalarının önüne geçilmelidir (du Velay, 1978: 254-5)

Bu öneriler 1999-2000'de Carlo Cottarelli (IMF) ve Ajay Chhibber (Dünya Bankası)'in sizlere söylediklerine çok mu benziyor? Benzer efendim, ne olacak, tesadüftür.

M.H. FOSTER
Osmanlı Bankası Direktörü
Kasım 1879

22 Kasım 1879'da Osmanlı Bankası ve Galata bankerlerine 8.73 milyon OL tutarındaki birikmiş borcun ödenmesi için kısmi bir anlaşmaya varıldı ve altı rüsumun varidatı borç ödemelerine tahsis edildi. Bu altı rüsum alkollü içkiler, pul, İstanbul ve civarı deniz ürünleri rüsumu, ipek öşürü, tömbeki ve tütün tekeli idi. Söz konusu resimler Rüsum-u Sitte idaresi (6) adı verilen bir idare tarafından devlet hesabına masrafı varidattan düşülerek toplanacak, net hasılat Osmanlı Bankası ve Galata bankerlerine olan borcun yıllık servisi olan 1.10 milyon OL'nı aşarsa artakalan miktar dış borçların ödenmesinde kullanılacaktı. Anlaşmanın benim imzamı da taşıyan son sayfası Çerçeve 7'de görülüyor.

Söz konusu altı rüsumdan beklenen net hasılat 1.65 milyon OL (bütçenin kabaca %10'u) idi; arta kalan yaklaşık 0.55 milyon OL'nın da dış borç geri ödemesinde kullanılacağı anlaşılıyordu. Dış borç servisi için bu meblağ yetersiz kaldığından, Osmanlı Hükümeti Ocak 1880'den başlamak üzere yılda en az 1.35 milyon OL'nı "kapsam dışı" iç ve dış borçların ödenmesi için ayıracağını ve Rüsum-u Sitte fazlasına ek olarak ödenecek paranın hangi kaynaklardan sağlanacağını ilan etti.

Anlaşmanın bize ve banker alacaklarına öncelik getirdiği açık. Ancak yabancı alacaklılar da tümünden unutuldu denemez; en azından borçların geri ödenmesine tekrar başlanacağı taahhüt edilmiş oldu. 22 Kasım anlaşmasından kısa bir süre sonra Rüsum-u Sitte İdaresi kuruldu ve çalışmaya başladı.

(6) "Rüsum", "resimler" anlamındadır. "Sitte" ise Arapça "altı" demektir.

Çerçeve 7:

OSMANLI DEVLETİNİN OSMANLI BANKASI
VE BANKERLERLE YAPTIĞI SÖZLEŞMENİN
SON SAYFASI (22 Kasım 1878)

Article 14.

مورد در قرارداد

Si la contestation qui résulterait de l'interprétation ou de l'exécution de la présente Convention, sera soumise au jugement de quatre arbitres, nommés de part et d'autre; lesquels arbitres éliront un cinquième arbitre pour les désigner, le cas échéant.

Le jugement arbitral sera souverain et inappellable.

Article 15.

مورد در قرارداد

La présente Convention sera ratifiée par le Sublime Porte, avec les plénipotentiaires à Constantinople.

Fait en double exemplaire, à Constantinople, le 7 Dikhojé 1296, soit le 10/22 novembre mil huit cent quatre-vingt-sept.

M. H. Foster } Pour le Banque

Amir Kiam } Impériale

Jan Halay } Ottomane

Y. Karim pour mon fils Karim

T. Karim

M. Karim

C. Ungarist.

Th. Karim

W. Karim

U. Karim

2. Karim

3. Karim

4. Karim

5. Karim

6. Karim

7. Karim

8. Karim

9. Karim

10. Karim

Kaynak: Ölçer (1989: 219)

Y. ZARİFİ
Banker
Kasım 1879

Beni sadece iktisat tarihçileri değil, yazarlar da ölümsüzleştirdi Melih Cevdet Anday'ın "Tarih Okurken" başlıklı satirik şiirinde benim de anıldığımı hatırlayabilirsiniz. (7)

Osmanlı Hükümeti Rüşum-u Sitte İdaresi'ni kurmakla bize "kıyak çekti"; çünkü 1877-78 Rus Savaşı'nı Osmanlı Bankası ile biz Galata bankerleri finanse ettik.

Hükümet yerli finansörlerle Rüşum-u Sitte anlaşmasına gittiğinde Avrupalılar şiddetli tepki gösterdiler. Galata Bankerlerinin işi bir milli dava olarak kabul etmeleri ve İmparatorluğun yaşamasını kendi öz çıkarlarıyla birleştirmesi Batılıları kızdırmıştı. Avrupa gazetelerinde "Ne zaman bu Galata mösyöleri bey oldular?" diye alaycı yazılar çıktı.

1877-78'de Avrupa ile Osmanlı Devleti arasındaki mali ilişkiler kopmuşken bizim Osmanlı yönetimini böyle desteklememiz iyi günde de, kötü günde de borçlumuzun yanında olma kaygısından mı, yurtseverlikten mi esleniyordu, ona siz karar verin, *pedakimu*. Ancak kuşkunuz olmasın ki, 1999'da mali acze düşmüş kendi devletine %70 dolayında reel faizlerle borç veren, ya da 2000'de finansal kriz tetikçiliği yapan bankacılarınıza kıyasla herhalde daha yurtseverdik.

(7) Melih Cevdet Anday bu şiirde, Namık Kemal'in Abdülhamid II'ye Meşrutiyet idaresinin anlam ve önemini belirtmek için yazdığı bir layihaya yollama yapar. Namık Kemal layihasında şunları söylüyordu: "Eşitlik demek, insanların mutlak eşitliği demek değildir. Eğer öyle bir şey söz konusu olsaydı İstanbul'un tanınmış delisi Çıplak Mustafa'nın zekada Mabeyn Feriki Said Paşa ile, servette de sarraf Zarifi ile eşit olması gerekirdi. Böyle bir şey düşünülemez; insanlar ne eşit doğarlar, ne de hayatta eşitirler. Eşitlikten kastedilen, kanunlar önünde eşitliktir."

İBRAHİM EDİB EFENDİ

Maliye Nazırı

Kasım 1879

Çerçeve 7'ye yeniden dikkatle bakınız, Rüsüm-u Sitte anlaşmasını hükümet adına imzalayan bir kişinin adı okunuyor: Said, yani Sadrazam Said Paşa. Onun imzası altına basılmış mührün üzerinde Nazır-ı Umur-u Maliye yazıyor. Mühürde benim adım var: İbrahim Edib. O Nazır-ı Umur-u Maliye (yani Mali İşler Bakanı) benim.

Çekirdekten yetişme bir maliyeciyim. Daha önce sözü geçen kaimelerin ilgası içinde çok emeğim geçti. Sikkelerin Birleştirilmesi Kararnamesi'ni ben hazırladım. Mali buhrana tedbir olarak Memur Maaşlarının 1/3'ünü Kesme Kararnamesi'ni de ben hazırladım. Memur maaşlarından yapılan üçte birlik kesintiyi ateş dilli biri şöyle hicvetti:

Rub'u, humsu, südüsü, (8) cümle maaşın kesilip
Geldi üçte birinin kat'ına şimdi nevbet
İkide birde bu hamyazeyi çekmekten ise (9)
Bari vaktiyle olunsaydı dibinden sünnet!

Birisi bu kıt'ayı KESK Başkanı Siyami Erdem evlâdına okusun, belki sıkıntıları biraz hafifler. Şimdilerde nakdi maaş ve ücretlerin 1/3'ünü kesecek gözü kara Maliye Vekili çıkmaz, olsa olsa maaşlar enflasyonla aşındırılır.

Maliye'den o kadar bunalmıştım ki, maiyetim olan Rüsumat Emaneti Müdürlüğü'nün boşaldığını haber alır almaz, derhal Mabeyn'e giderek Maliye Nezaretinden affımı ve maaşı onun yarısı kadar olan Rüsumat Emaneti'ne tayinimi istedim. Niyazım, Zat-ı şahane tarafından kabul buyuruldu ve Rüsumat Emaneti'ne nakledildim. Maliye Nezareti'nden ayrıldıktan sonra, böyle gailleli bir işten kurtulduğum için evvelce adadığım kurbanı kestim, Tanrı'ya şükrettim.

(8) 1/4'ü, 1/5'i, 1/6'sı.

(9) Nevbet : nöbet, sıra ; hamyaze: sıkıntı.

R.H. LANG
Rüsum-u Sitte Direktörü
Ocak 1880

Beni Osmanlı Hükümeti iyi tanır. Karadağ ve Yunan sınır ihtilâflarında arabuluculuk etmiş, Ermeni ıslahatı gibi konularda da çalışmış, Osmanlı coğrafyasının özelliklerini bilen bir İngiliz iktisatçısıyım. Romanya tütün idaresini başarıyla yeniden yapılandıran da benim.

Ocak 1880’de Rüsum-u Sitte’de göreve başladım. Sadece 130’u gayrimüslim 5700 memur çalıştıran, ehliyet ve liyakata çok önem veren bir yönetim kurdum. İdareme tevdi edilen altı rüsumun tahsilatındaki yolsuzlukları ve kaçaklıkları büyük ölçüde önledim.

Rüsum-u Sitte hasılatı, ilk yıl uygulaması sonucunda hedefleri aştı ve herkeste şu kanı yerleşti: Osmanlı Devleti’nin borç ödeme aczi esas itibariyle kötü yönetimden kaynaklanmaktadır. Halk da, mükellefler de rüşveti ve yolsuzluğu ortadan kaldıran Rüsum-u Sitte yönetiminden memnundular. Böyle bir kamuoyu desteği ve uygulama başarısı önünde Rüsum-u Sitte İdaresi’nin yerini almak mümkün olmayacaktı. Bunun üzerine Batılı finans çevreleri hükümetlerine başvurarak Rüsum-u Sitte yönetimini devralmaya hazır olduklarını belirttiler; bir yandan da “Biz daha büyük alacaklıyız, aynı işi bize devredin, biz yapalım!” diye Osmanlı Hükümetine baskı yapmaya başladılar. Baskılar siyasal düzleme de taşındı; Batılı ülkeler Karadağ ve Yunan sınırlarındaki ihtilafları kaşımaya başlayarak Osmanlı Hükümeti’ni korkuttular. Hükümet bu sınır ihtilafları ile 1876 Bosna-Hersek senaryosunun tekrarlanacağından kaygı duyuyordu.

Bab-ı Âli, Ekim 1880’de Dışişleri Bakanı Asım Paşa aracılığı ile bir çıkış yaptı ve uzlaşmaya açık olduğunu ilân etti. Asım Paşa, Avrupa devletlerine gönderdiği notada şunları vurguluyordu: “Karadağ meselesi bu notada gösterilen şekilde halledildikten sonra, düvel-i muazzamanın denizlerde nümayişler yapmasına ve Bab-ı Âli’yi tazyike devam etmesine lüzum kalmayacaktır. Zira bundan sonra yalnız Ermenilerce meskûn vilayetlerdeki ıslahat meselesi kalacaktır ki, bu da esasen resmi taahhütlerle temin edilmiş bulunmaktadır” (du Velay, 1978: 267). Özetle, Osmanlı Hükümeti borç sorununu uluslararasılaşmaktan kurtarmaya çalışıyordu; ama bunda başarıya ulaşamadı.

MÜNİR BEY
Maliye Nazırı
Eylül 1881

Sonunda iş, bir “finans mühendisliği”ne dayandı. 1881 sonbaharında ben dahil 5 Osmanlı temsilcisi ile alacaklıların 5 temsilcisi İstanbul’da bir araya geldik, çalışmaya başladık. Bu çalışma 20 Aralık 1881’de, daha sonra “Muharrem Kararnamesi” adı verilen bir kararname ile son şeklini aldı. Siz bu kararnameyi Düyun-u Umumiye (Genel Borçlar) Kararnamesi olarak biliyorsunuz.

Muharrem Kararnamesi ile sermaye değeri 4966 milyon FFr (takriben 216 milyon OL) olan borçlar 2847 milyon FFR’na (takriben 124 milyon OL) indirildi. Böylece biz biraz rahat nefes; aldık nominal borç yükünde indirim öneren İngilizlerin dediği oldu. Osmanlı borçları bütünleştirildi (böylece Fransızları tatmin ettik). Osmanlı borçlarını vade ve faiz uyumsuzluklarını hesaba katacak şekilde belirli öncelik kategorilerine ayırdık (böylece Osmanlı Bankası ile Galata bankerlerini de tatmin ettik).

Takdire seza bir mühendislikti, azizim. Bu ‘finans mühendisliği’ işinde torunlarım Erçelzade Gazi Bey ile Demiralpzade Selçuk Bey’in maharet ve ehliyyette beni geçtiklerini sonradan öğrendim ve iftihar ettim.

Varılan anlaşma ile mevcut borç senetleri yeni tahvillerle değiştirildi (yani kaşelendi). Varidatın en az 4/5’i faiz tediyesine, geri kalanı amortisman ödemesine ayrılacak, ana paraya asgari %1, varidat elverdiğinde en fazla %4 faiz ödenecek, asgari faiz ödenmeden ana para ödemesi yapılmayacaktı. Böylece tahvillerin hızlı amortismanı sağlanmak isteniyordu.

1882 - 1914 yılları mali tablolarına bakıldığında Osmanlı borç servisinin toplam bütçe varidatının %15-25’i aralığında seyrettiği anlaşılıyor. Bu nisbet yine de hayli yüksek, ama 1875’deki %79’a kıyasla bize nefes alma imkanı verdiği aşikar.

Borç ödemesine nezaret etmek için kurulan Düyun-u Umumiye İdaresine aşağıdaki varidat bırakıldı: Rüsüm-u Sitte hasılatı, ticaret anlaşmalarının tadili sonucu elde edilebilecek ek gümrük vergisi hasılatı, Patent vergisinin teşmili ile sağlanacak ek hasılat, Bulgaristan Vergisi, Kıbrıs Vergisi’nde elde edilecek hasılat fazlası, Doğu Rumeli Vergisi, Tömbeki resmi, Berlin And-

laşması mucibince Sırbistan, Karadağ, Bulgaristan ve Yunanistan'a terk edilen topraklara ait kılınan Osmanlı borçları payları (bu paylar bir anlaşma ile tesbit edilemediğinden bu kaynaktan hiçbir şey sağlanamadı). Osmanlı Hükümeti tuz ve tütün işletmelerinin "Reji" tarafından sağlanacak tekel kazançlarının borç ödemesine tahsisini de kabul etti. 1882-1914 döneminde Düyun-u Umumiye tarafından elde edilen hasılatın kabaca %80 - 85'inin Rüsüm-u Sitte hasılatı ile tuz ve tütün tekeli işletmelerinden sağlandığı anlaşılıyor. Geri kalan kaynaklardan elde edilen hasılat nisbeten ehemmiyetsiz kalmıştır.

Muharrem Kararnamesi'nin 15'nci maddesi ile Düyun-u Umumiye'ye 7 kişilik bir İdare Konseyi tesis edildi. Konseyin beşi yabancı tahvil hamillerini, biri Osmanlı Bankası'nı temsil ediyordu, biri de Osmanlı Devleti'nin temsilcisi idi. Ancak üyelerin hepsi Osmanlı memuru statüsünde idiler ve İstanbul'da ikamet etmeleri şarttı. Biliyorsunuz biz bu tarz işlere alışkınızdır; adamı pasaport değiştirerek Osmanlı vatandaşı yapamasak bile kıyafet değiştirerek Osmanlı yaparız. Nasıl 1914'de Alman savaş gemileri Goben ve Breslau'yu Yavuz ve Midilli'ye tebdil etti isek öyle işte.

İdare Konsey'in tayin ettiği bir Umum Müdür tarafından yürütülmekte ve memurlar da Konsey tarafından tayin edilmekte idiler. İdare Konseyi her yıl Düyun-u Umumiye İdaresi Bütçesini Hükümete sunmakta ve onun tasdikinden sonra yürürlüğe koymakta idi. Osmanlı Hükümeti'nin bu konseyi murakabe yetkisi vardı ve hükümet komiseri Konsey'in bütün toplantılarına katılırdı (ancak oyu istişari idi). Hükümetin murakıpları, idareye müdahale etmek kaydı ile bütün evrak ve belgeleri incelemeye salahiyyetardı. Osmanlı'nın gücü bu kadarına yetti.

OKTAR TÜREL
ODTÜ İktisat Bölümü
Aralık 2000

Düyun-u Umumiye kurulduktan sonra yaklaşık beş yıl süre ile Osmanlı Devleti dıştan borçlanmadı, Osmanlı Bankası'ndan aldığı avanslarla açıklarını kapattı. 1886'da avansları düzenli bir borca dönüştürmek için Osmanlı Bankası ile yeni bir anlaşmaya gidildi, böylece Osmanlılar yeniden dış borçlanmanın yolunu açtılar.

1886-1903 dönemi borçlanmasını Gürsel (1985: 683) "ılımlı" olarak nitelendirmektedir, çünkü yılda ortalama borçlanma miktarı yaklaşık 2 milyon OL'dır ve bu miktar 1854-79 dönemi ortalamasından kayda değer ölçüde düşüktür. Borç koşullarında da iyileşme görülmektedir; ortalama (ihraç fiyatı/nominal borç) oranı yükselmiş, ortalama faiz oranı ise gerilemiştir. Bu dönemde de esas itibarıyla bütçe açıklarını kapatmak amacı ile borçlanılmış, borç anlaşmalarının diğer bir bölümü ise eski borçların "tahvili", yani eski tahvillerin yenileriyle değiştirilmesi sırasında yapılmıştır (borçlanmanın yaklaşık %30'u). Bu anlaşmaların tutarları çoğu kez değiştirilen tahvillerin tutarından yüksek olduğu için, 'tahvil' işlemi aslında yeni borçlanma anlamı taşımaktadır. Yeni borcun sadece %7'si doğrudan yatırım (Konya-Basra demiryolu) içindir.

Eylül 1903'de Osmanlı Devleti ile Düyun-u Umumiye idaresi arasında yeni bir borç dönüştürümü ('tahvil-i düyun') anlaşması yapıldı ve 1854-79 döneminde alınan borçlarda ikinci bir indirim sağlandı. 1904'den sonra borçlanma yeniden hızlandı; yıllık ortalama borçlanma miktarı 6 milyar OL düzeyince yükseldi. Borçlanma koşullarında (yani ihraç fiyatı ve faiz oranında) kayda değer bir değişim izlenmedi; ancak yatırım ve savunma amaçlı istikrazların payı önemli ölçülere ulaştı (sırasıyla %22 ve %37)

Düyun-u Umumiye'nin tasfiyesinin Cumhuriyet Hükümetlerini nasıl uğraştırdığını Bütçe Encümeni Reisi Hasan Fehmi Bey Mayıs 1933'de TBMM'ne ayrıntıları ile anlatıyor. Lozan Antlaşması ile Osmanlı borçlarının Osmanlı coğrafyası üzerinde kurulan devletlere paylaşılması ve Düyun-u Umumiye'nin imtiyazlarının ortadan kaldırılması sağlanmış (10), ancak Türkiye'ye isabet eden borcun hangi para ile hesap edileceği üzerinde uzlaşmaya varılamadığından, konu borç ödemelerinin yeniden başlayacağı 1928'e kadar askıda bırakılmıştı. Haziran 1928 anlaşması üç noktaya açıklık sağlıyordu: (i) Borçların ödeneceği yabancı para birimi borç sözleşmelerinde yazılı olan döviz türlerinden biri ve ödeme tarihinde en değerlisi olacaktır; (ii) yıllık ödemeler için belirli miktarlar saptanacaktı; (iii) Alacaklıları temsil etmek ve ödemeleri izlemek üzere Düyun-u Umumiye Meclisi ve Hamiller Meclisi adı ile iki organ kurulacaktı.

(10) Hasan Fehmi Bey anılan konuşmasında "gerek Muharrem Kararnamesi ve gerek diğer mukavelelerin mahfuziyeti hakkında Lozan muahedesine bir şey dercedilmemesine çok dikkat (edildiğini)", Ankara hükümetlerinin Düyun-u Umumiye hasılat ve işlemleri üzerinde "emrivaki"ler yarattığını kaydediyor.

Türkiye Mayıs 1930 sonuna kadar borç ödemelerini sürdürmüş, fakat 1929-30 kambiyo bunalımının yoğunlaşmasından sonra ödemeleri önce aksatmak, sonra da durdurmak zorunda kalmıştı. Mart 1930'dan sonra Türkiye yönetimi ile Düyun-u Umumiye Meclisi arasında müzakereler yeniden başladı ve Nisan 1933'de Paris'te yeni bir borç anlaşması üzerinde görüş birliğine varıldı.

Nisan 1933 anlaşması ile sağlanan avantajlar (i) borç anaparasının bir miktar daha azaltılması; (ii) ödemelerin Fransız frankı ile yapılması, böylece kur risklerinin azaltılması; (iii) frankın değer artışı durumunda, Türkiye'ye ek külfet yüklenmemesi idi. Türkiye 1933 anlaşmasının gereği olan ödemeleri yapmaya başladı, ancak ödeme güçlüklerinin süregelmesi Nisan 1936'da borç yükünü biraz daha hafifleten yeni bir anlaşma ile sonuçlandı (Kuruç, 1994: 43-4). Uzun ve acıklı oyunun epiloguna böyle geçilmişti.

HASAN BEY (SAKA)

Maliye Vekili

Mayıs 1926

1925'deki denk bütçe tatbikatımız, iş mehafilin ve bazı mebusların te-dirginliğine yol açınca, 26 Mayıs 1926'da Meclis'te şöyle konuştum: "(B)üt-çe açıklarının birçok seneler daima (dış borçlanmalar) ile kapatılmasının adeta (gelenekleşmiş) olmasını şimdiki vaziyet-i maliye üzerine (baskı yapan sebeplerin) mühimlerinden biri olarak zikredebilirim. Fakat bu kapıyı bende-niz değil, hükümet-i milliye teşekkül ettikten beri kapamış bulunuyoruz. Büt-çe açıklarımızı örtmek için hariçten istikraz edip varidatımızın bir kısmını oraya tahsis etmek ve gelecek sene evvelki seneden daha elîm bir vaziyete girmek gibi (hastalıklı) bir siyaset-i maliye hükümet-i milliye devrinden, ya-ni 1920 tarihinden beri takip edilmemiş bir yoldur ve bu kapı ilel'ebed Mec-lis-i Âlice kapanmıştır." (Kuruç, 1987: 30).

Bunun Cumhuriyet Hükümetlerince de böyle devam ettirildiğini görmek için Çerçeve 8'deki 2000 yılı Konsolide Bütçe Harcama ve Gelirleri tablosu-na bir göz gezdirelim... Allah Allah ... Bu ne biçim bütçe yahu? 21 milyon'u faiz ödemesine tahsis edilmiş 47 katrilyon harcama, 20 katrilyon borç ödeme-si, 14 katrilyon nakit açığı, 34 katrilyon yeni borçlanma. Borç servisi bütçe gelirlerinin %125'i, faiz ödemeleri bütçe gelirlerinin %65'i. Bunda bir yan-lışlık var; bu bütçe Türkiye Cumhuriyeti'nin bütçesi olamaz (Sekreterini ça-ğırarak) Evlâdım, bana hemen Maliye Vekili Sümer Oral Beyefendiyi bulu-nuz; kendisiyle görüşeyim.

Çerçeve 8:
TÜRKİYE : KONSOLİDE BÜTÇE HARCAMA VE GELİRLERİ,
2000

	<u>Katrilyon TL</u>
HARCAMALAR	47.0
• Cari	13.8
(Personel)	(10.0)
(Diğer)	(3.8)
• Yatırım	2.4
• Transfer	30.8
(Faiz Ödemeleri)	(21.1)*
(Diğer)	(9.7)
GELİRLER	32.6
• Genel Bütçe Gelirleri ve Fonlar	32.5
• Katma Bütçe Gelirleri	0.1
AÇIK (NAKİT AÇIĞI)	14.4
BORÇ İDARESİ	
• Borç Ödemesi	-20.0
(İç)	(-16.4)
(Dış)	(-3.6)
• Borçlanma	34.2
(İç)	(27.9)
(Dış)	(6.3)
• Diğer	0.2

* İç : 19.8 ; Dış : 1.3

Not Edilmek Üzere:

Borç Servisi / Bütçe Gelirleri : % 125

Faiz Ödemeleri / Bütçe Gelirleri : %65

Kaynak: DPT (1999 : 202 - 16)

SÜMER ORAL
Maliye Bakanı
Kasım 1999

Sayın Bakanım, arz-ı hürmet ederim. Bu yılın bütçesinde bazı önemli ve ciddi sıkıntılarımız oldu. Her şey ters gitti. Biz de ister miydik böyle olmasını, ama ne yapalım, olmadı işte. Hık mık mırın kırın ...

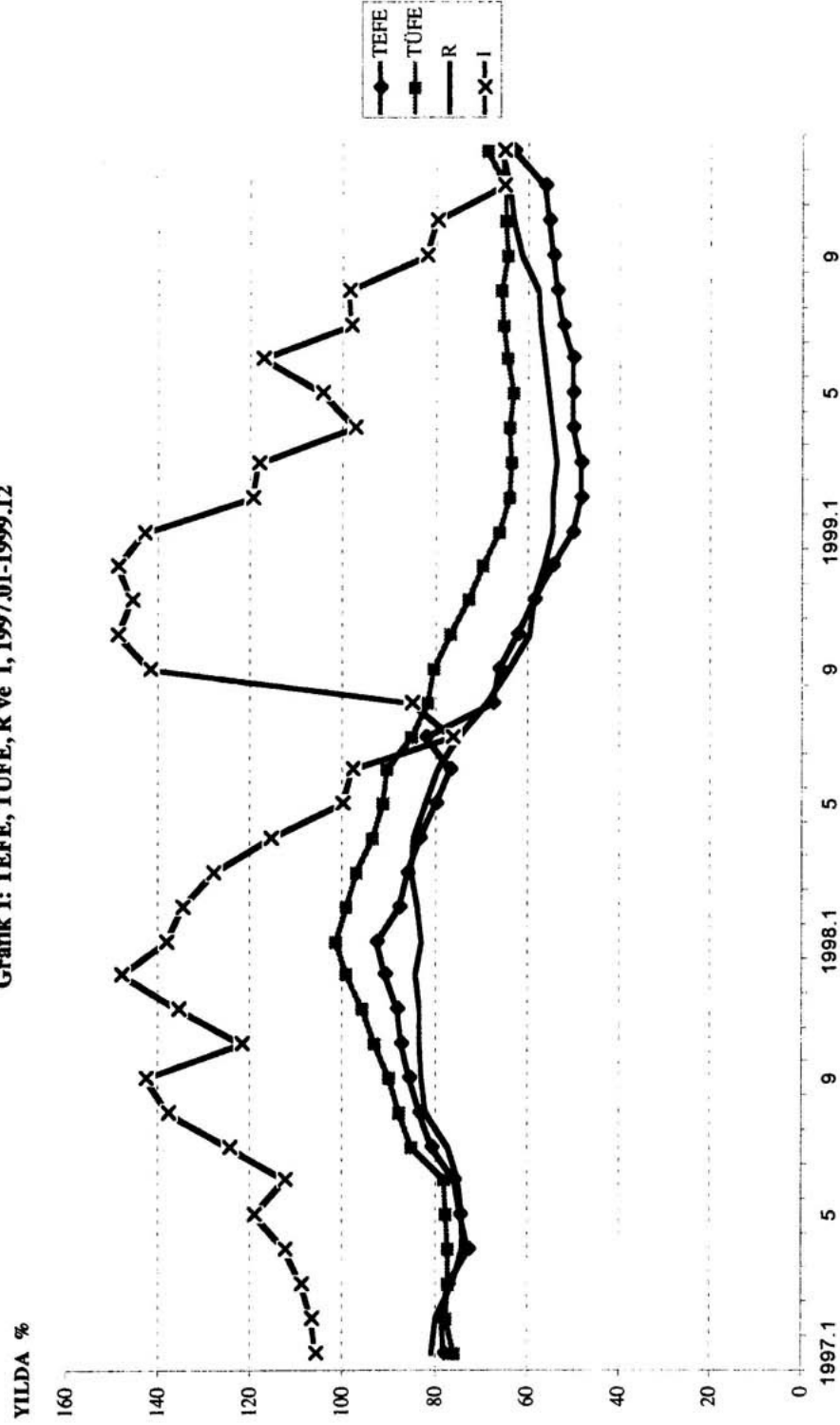
RECEP ÖNAL
Devlet Bakanı
Kasım 1999

Size 1999'un karanlık günleri ile ilgili iki grafik göstereceğim. Grafik 1'de toptan eşya ve tüketici fiyat endekslerindeki yıllık artış oranları ile yıllık nominal kur artışı oranları çizilmiş bulunuyor; bunu aynı grafikte yer alan iç borçlanma senetlerinin yıllık nominal faiz hadleriyle karşılaştırabilirsiniz. 1997'de ve 1998'in ilk yarısında nominal faiz oranları enflasyon oranının yaklaşık 20 puan üzerinde seyrederken, yani reel faiz oranları %20'in altında ve üstelik düşme eğiliminde iken, 1998 Temmuz - Ağustos'unda sıcak para Türkiye'den uçtu gitti (Grafik 2). Bu bilinmeyen, beklenmeyen bir olay değildi; ama biz sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesinin doğuracağı sonuçları yıllardır dile getiren iktisatçılara kulak asmamayı tercih etmiştik.

Dolayısıyla, iç borçlanmayı daha yüksek reel faiz hadleri ile gerçekleştirmek durumunda kaldık. Sıcak parayı Türkiye'ye yeniden ısındırmak ancak yüksek faiz oranları ile mümkündü. 1999'un inişli-çıkışlı ve cüz'i sermaye girişleri, 1998'deki kanamayı durduramadı.

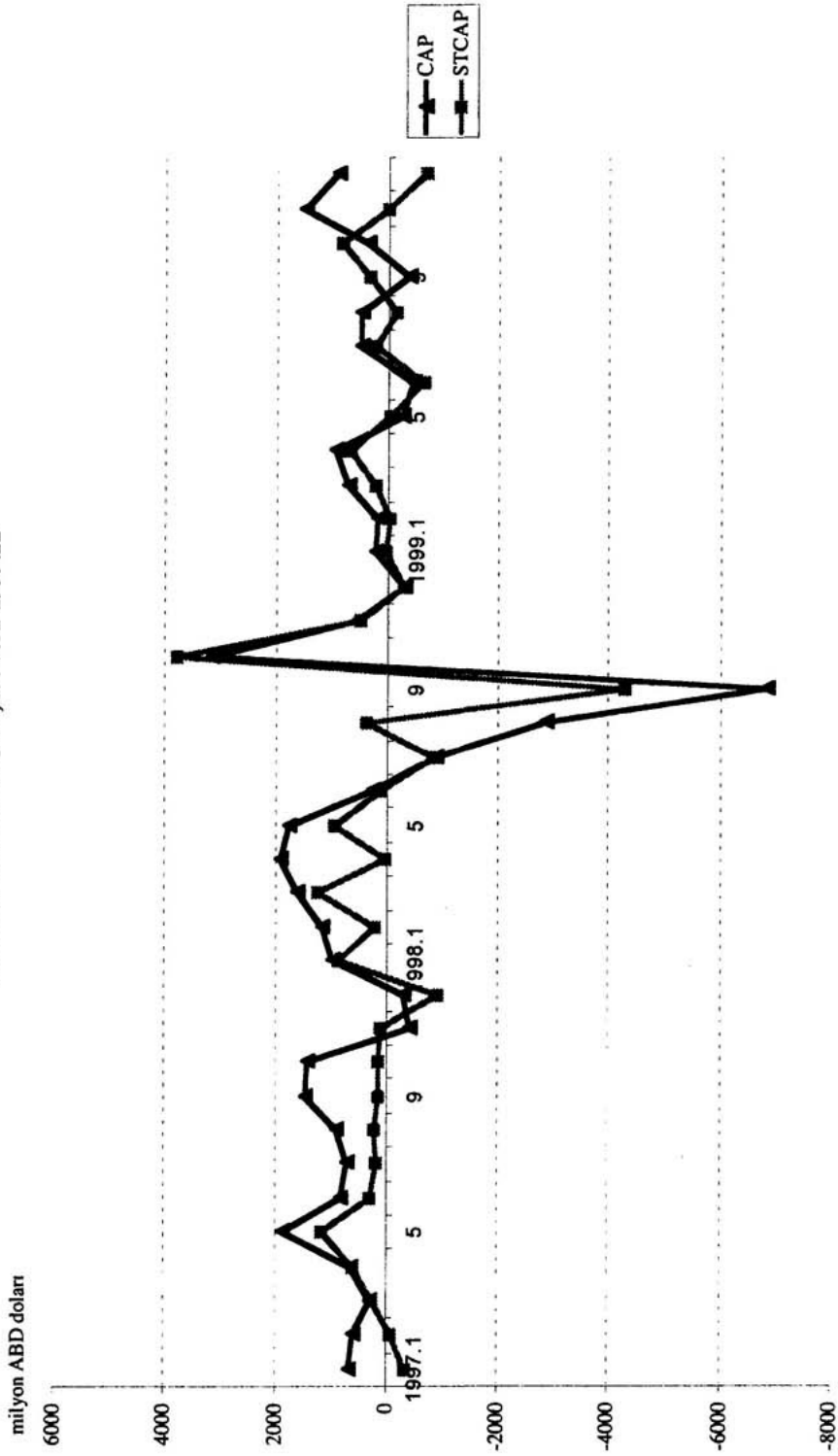
Geriye dönerek XIX. yüzyıl Osmanlı maliyesi önündeki seçenekleri hatırlayabiliriz. 1999'da tağşiş, artık işlemez bir noktada idi. İç borçlar, ancak çok yüksek reel faiz hadleriyle gerçekleşebiliyordu. Dış kaynak kurumuş gibi idi. Yeni bir para sistemine gitmeye ya da Mahmud Nedim Paşa'nın 1875'deki çılgınlığını tekrarlamaya cesaretimiz yoktu ... IMF ve Dünya Bankası'na teslim olduk. Hepsi bu.

Grafik 1: TEFE, TÜFE, R ve I, 1997.01-1999.12

Simgeler : **TEFE** : Son bir yılda toptan eşya fiyatlarındaki artış oranı, %
TÜFE : Son bir yılda tüketici fiyatlarındaki artış oranı, %
R : Son bir yılda nominal döviz kuru artış oranı, %
I : Bir yıl vadeli hükümet tahvili nominal faiz haddi, %

Grafik 2: CAP & STCAP, 1997.01-1999.12

Simgeler : CAP : Aylık sermaye girişi, net
STCAP : Aylık kısa vadeli sermaye girişi, net

JAMES D. WOLFENSOHN
Dünya Bankası Başkanı
Kasım 2000

Türkler iyi hoş insanlardır; ama kimi zaman anlama zorluğu çekerler. 29 Kasım 2000 (Çarşamba) günü hâlâ anlamamakta direndikleri bazı şeyleri daha iyi anlamaları için Başbakan Ecevit'e bir mektup göndererek hükümetin reform programına bağlı kalacağına inandığımızı, ancak Türkiye'deki son finansal bunalımın "yatırımcılar arasında var olan belirsizliğe bağlı" olduğunu (güvensizlik desem yakışık almazdı) ve en geç hafta sonuna kadar Hükümetin "kuvvetli bir mali önlemler paketi" ile Türk Telekom özelleştirmesi ve TEAŞ zamları konusunda "piyasalara ... açık bir işaret" göndermesini beklediğimizi belirttim (Çerçeve 9).

Tabii, muhataplarımıza hep sopa göstermeyiz. Mektubumda havuçlar da vardı: Mali Sektör Uyum Kredisi (778 milyon dolar) ve Özelleştirme Sosyal Kredisi (250 milyon dolar). Bu ödünçlerin kamu bankalarının yeniden yapılandırılması şartına bağlı olduğunu vurgulamayı ihmal etmedim.

Mesajım kısa sürede algılandı. Ertesi gün Başbakan Ecevit istediğim "açık bir işaret"i basın toplantısında verdi (Çerçeve 10). Dalgınlığına mı geldi, bilinmez, aynı basın toplantısında benim mektubumu da gazetecilere dağıttı! Adam sende, çağ değişti artık. "Görünmeyen el" in "görünen el" haline gelmesine Türkiye'de artık aldırın yok.

SÜMER ORAL
Maliye Bakanı
Aralık 2000

(TBMM'de 2001 yılı bütçesini sunarken)

Signori e signore,

Vorrei presentare Loro i bilanci del settore pubblico per l'anno 2001
Hay Allah, kim karıştırdı yahu şu Cottarelli'nin kağıtlarını benimkiler arasına?

Çerçeve 9:

**DÜNYA BANKASI BAŞKANI
WOLFENSOHN'DAN BAŞBAKAN ECEVİT'E**

Dünya Bankası

James D. Wolfensohn
Başkan

29 Kasım 2000

Sayın Başbakan,

.....

Hükümetinizin reform programı ilerlerken karşılaşılan güçlüklerin üstesinden gelme kararlılığı ve taahhüdüne inanıyoruz... . Bununla birlikte, Türkiye'deki sarsıntının Hükümetinizin 2001 yılı ekonomik politika çerçevesine ilişkin olarak yatırımcılar arasında varolan belirsizliğe de bağlı olduğuna inanmaktayız.

2001 yılı ekonomik politika çerçevesine ilişkin olarak en geç bu hafta sonuna kadar yapılacak ivedi bir açıklama piyasalara Hükümetinizin kararlılığının sürekliliği konusunda açık bir işaret gönderecektir. Anlayışımız, bu politika çerçevesinin kuvvetli bir mali önlemler paketini, Türk Telekom'a bulunacak stratejik ortak için belirli işletme hakları dahil daha çekiçi ihale koşullarını ve elektrik ücretlerinde devlet elektrik şirketi (TEAŞ)'nin mali kayıplarını durduracak artışları içereceği yönündedir.

Hükümetin (devlet bankalarının) yeniden yapılandırılması işleminin kurumsal çerçevesini oluşturacak uygulama kararnameini hızla yürürlüğe (koyması) hükümetin reforma bağlılığı konusunda piyasalara verilecek işareti daha kuvvetlendirecek ve bu itibarla Dünya Bankası'nın vereceği Mali Sektör Uyarılma Borcu'yla desteklenecek programın ana unsuru olacaktır. Meslektaşlarımızın sizi bilgilendirdiği gibi, FSAL (778 milyon ABD Doları)'nın, Özelleştirme Sosyal Destekleme Projesi (250 milyon ABD Doları)'yle birlikte onayı ve Ülke Yardım Stratejisi'nin kabulü için Banka'nın Yönetim Kurulu'na kısa zamanda iletileceği umudunu taşıyoruz.

....

Selâmlarımla,

James D. Wolfensohn
(imza)

Kaynak: Başbakanlık Basın Müşavirliği.

Çerçeve 10:

**BAŞBAKAN BÜLENT ECEVİT'İN
BASIN AÇIKLAMASI, I**

30 Kasım 2000

Değerli Basın mensupları,

.....

Bakanlar Kurulumuz, IMF ve Dünya Bankası ile uyum içinde yürütülen program çerçevesinde, 2001 yılı ile ilgili olarak aşağıdaki önlemlerin alınmasına karar vermiştir.

1. Öncelikle, kamu kesiminin genel dengesini sağlamak için gerekli olan önlemler arasında yer alan Vergi Yasasına ilişkin tasarı bugün sayın Cumhurbaşkanı tarafından imzalanmıştır. Bu yasanın uygulanması için gerekli olan kararlar, en kısa zamanda Maliye Bakanımız tarafından açıklanacaktır.

2. TELEKOM özelleştirilmesine ilişkin Bakanlar Kurulu Kararı ile TELEKOM hisselerinin % 33.5 luk kısmının blok satışının yapılması ve İcra Komitesinde çoğunluğun stratejik ortak temsilcilerine verilmesi öngörülmektedir. Bu amaçla TELEKOM Özelleştirme Kurulu, ihalenin koşullarını belirleyerek 15 Aralık 2000 tarihine kadar kamuoyuna duyuracaktır.

3. Kamu Bankalarının Yeniden Yapılandırılması ve Özelleştirilmesi ile ilgili olarak çıkarılan Kanunun uygulanması için gerekli olan kararname Bakanlar Kurulunun imzasına açılmıştır.

Bu vesile ile Hükümetimizin bu ekonomik programın arkasında tüm kararlılığı ile durduğunu bir kez daha vurgulamak istiyorum.

Kaynak: Başbakanlık Basın Müşavirliği.

CARLO COTTARELLI
IMF Türkiye Masası Sorumlusu
Aralık 2000

Mamma mia, i Turchi! Noel tatilimi ne güzel planlamıştım, İtalyan Alplerinde bir dağ köyüne gidecektim. Aralık ayında kalktım Türkiye'ye geldim, 2001 yılı bütçesi ve mali sektör uyum programı üzerinde "istişarelerde bulunmak" için. İşin aslına bakarsanız, fazla şikayet etmeye hakkım yok. İsa Mesih hakkı için Türkiye'de gördüğüm itibarı hiçbir yerde görmüyorum. Altıma bir kırmızı halı sermedikleri kalıyor. Çat kapı Bakanlarla görüşüyorum, medya ordusu ardımda. Her akşam televizyonlarda bana ayrılan zaman Maliye Bakanı ve Hazine'den sorumlu Devlet Bakanı'ndan fazla. Sıradan bir uluslararası bürokrat olarak daha ne isteyebilirim ki?

BÜLENT ECEVİT
Başbakan
6 Aralık 2000

Aralık'ın ilk haftasında mali bunalım yoğunlaşınca 30 Kasım'daki açıklamamı bir kez daha teyid etmeyi ve bazı noktalara açıklık getirmeyi gerekli gördüm (Çerçeve 11).

Değerli basın mensupları,

Mali piyasalarda geçen iki hafta boyunca yüksek bir dalgalanma yaşanmıştır. Söz konusu dalgalanma, ekonominin geleceğine ve Hükümetin enflasyonla mücadele programının başarısına ilişkin kaygılar uyandırmıştır.

Hükümetimiz bu olumsuz gelişmeler karşısında ... bir dizi kapsamlı tedbirler paketini uygulamaya karar vermiştir. Paraları şu vatanında kullanılmakta olan sermayedarlar ve ashab-ı senedatın işbu külliyetli zararlarına Devlet-i Aliyye'nin niyet-i sadıkane ve futuvvet-i seniyesi bir vakitte kail ve razı olmadığı ... Sayın Hüsamettin Özkan, bu kâğıtlar niye karıştı? Çok rica ederim efendim, bir daha böyle şeyler olmasın.

Çerçeve 11:

BAŞBAKAN BÜLENT ECEVİT'İN BASIN AÇIKLAMASI, II

6 Aralık 2000

Değerli basın mensupları,

....

(M)ali piyasalarda geçen iki hafta boyunca yüksek bir dalgalanma yaşanmıştır. Sözkonusu dalgalanma, ekonominin geleceğine ve hükümetin enflasyonla mücadele programının başarısına ilişkin kaygılar uyandırmıştır.

Hükümetimiz, bu olumsuz gelişmeler karşısında, bankacılık sektörünün güçlendirilmesi, beklenen döviz girişlerinin özelleştirme yoluyla artırılması ve enflasyondaki düşüşün hızlandırılması amaçlarını taşıyan bir dizi kapsamlı tedbirler paketini uygulamaya karar vermiştir.

Bankacılıktaki mevduat garanti sistemi devam etmektedir. Bankacılık sektörüne açılan krediler de Hükümetimizin güvencesi altındadır.

Bu güvence, bankacılık sektöründe güven yeniden sağlanana ve bankacılık sektörü daha fazla yardım olmadan da sıhhatli olana kadar yürürlükte kalacaktır.

Özelleştirme gelirleri bütçe açığımızın finansmanı için önemli bir kaynak teşkil etmektedir ve önümüzdeki aylarda döviz rezervlerimizin yerine konulmasına katkıda bulunacaktır.

Bu kapsamda, Türk TELEKOM'un ihale duyurusunun 14 Aralık tarihine kadar yapılacağına altını çizmek isterim. İhale, stratejik yatırımcıya %33.5 luk hisse satışı ile birlikte stratejik yatırımcıya şirket kontrolünü sağlayacak bir yönetim hakkı verilmesini kapsayacaktır.

İkinci olarak, THY'nın %51'inin satışına ilişkin olarak Özelleştirme İdaresi Başkanlığı tarafından 14 Aralık tarihine kadar bir ihale duyurusu yapılacaktır.

Üçüncü olarak hükümetimiz elektrik sektörünün hızla özelleştirilmesinin yolunu açacak bir elektrik yasa... tasarısı(nı), TBMM'ne 14 Aralık tarihine kadar sun(a)acaktır. Yasanın Ocak 2001 sonuna kadar yürürlüğe konulmasını umuyoruz.

Enflasyonla mücadele hususunda sağlanacak başarı, hükümetin ücret müzakerelerinde sosyal taraflar arasında hedeflenen enflasyon ile uyumlu bir mutabakat sağlanmasını kolaylaştırıcı biçimde daha aktif bir rol üstlenmesi ile arttırılacaktır.

Güçlendirilmiş programımızın desteklenmesi için Ek Rezerv Olanığı kapsamında Uluslararası Para Fonundan ilave finansal kaynakların sağlanması istenmiş ve yapılan görüşmeler mutabakatla sonuçlanmıştır.

Toplam 10 milyar dolar olan sözkonusu olanakların ayrıntıları biraz sonra Hazine Müsteşarı ile Uluslararası Para Fonu yetkilileri tarafından yapılacak ortak basın toplantısında açıklanacaktır.

Kaynak: Başbakanlık Basın Müşavirliği.

Bankacılıktaki mevduat garanti sistemi devam etmektedir. Bankacılık sektörüne açılan krediler de hükümetimizin güvencesi altındadır. Bu güvence, bankacılık sektöründe güven yeniden sağlanana ... kadar yürürlükte kalacaktır. Özelleştirme gelirleri bütçe açığımızın finansmanı için önemli bir kaynak teşkil etmektedir. Teminata gelince, Saltanat-ı Seniyye bil'umum gümrüklerin varidatını ve tuz ve tütün varidatını ve Mısır Vergisini ve noksan kalırsa ağnam hasılatını ... hemen tayin olunabilecek sendikalara teslim eyleyecektir ve işte şu sağlam karşılıkların bahşedeceği teminat ... (âleme yaygın güvensizliği) bertaraf edeceğinden Devlet-i Aliyye bütçesini tümüyle denkleştir(ecek)... .

Sayın Özkan, bugün beni çok müşkül durumlara düşürüyorsunuz, teessüf ederim...

Enflasyonla mücadele hususunda sağlanacak başarı (ve saire)...

A. du VELAY

Yazar

1903

Türkiye'nin mali tarihi, siyasi tarihinin gerçek bir mukaddemesidir. İlki bilinmezse, ikincisinde yanılığa düşme tehlikesi vardır ve çoğu kez birbiriy-le örtüşecek kadar biri diğerini tamamlar.

SON

“İşte bu kıssa da buldu pâyân,
Kıssadan hisse alır arif olan!” (11)

(11) "Hançerli Hanım"dan, aktaran: Nutku (1977: 151)

Kaynaklar

- AKŞİN, S. (1988), "Siyasal Tarih (1789-1908)", Türkiye Tarihi, 3 / Osmanlı Devleti, 1600-1908, (der. S. Akşin) içinde, İstanbul: Cem Yayınevi, ss. 71-188.
- DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI (DPT) (1999), 2000 Yılı Programı.
- DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI (DPT), Temel Ekonomik Göstergeler, 1998-2000 sayıları.
- GÜRSEL, S. (1985), "Osmanlı Dış Borçları", Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi (Cilt 3) içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 672-87.
- HUREWITZ, J.C. (1975), The Middle East and North Africa in World Politics: A Documentary Record (Vol.I), New Haven: Yale University Press.
- KARAL, E.Z. (1983), Osmanlı Tarihi (VIII. Cilt) / Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri, 1876-1907, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- KAZGAN, H. (1985), "Düyun-u Umumiye", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e ... (Cilt 3) içinde, ss. 691-716.
- KURUÇ, B. (1987), Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- KURUÇ, B. (1994), Belgelerle Türkiye İktisat Politikası, 1933-35, Ankara: AÜ SBF Yayınları.
- NUTKU, Ö. (1977), Meddahlık ve Meddah Hikâyeleri, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları Sanat Dizisi No.30, Ankara: Ajans Türk Matbaacılık Sanayii.
- ÖLÇER, C. (1989), Osmanlı Bankası Aracılığı ile Yapılan Osmanlı Devleti Borç Anlaşmaları / Belgeler, İstanbul: Yenilik Basımevi.
- PAKALIN, M. Z. (1977), Maliye Teskilâtı Tarihi (1442-1930), (Cilt III), Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayını, No. 1977-180/III, Ankara.
- PAMUK, Ş. (1999), Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- SHAW, S. (1985), "Tanzimat'tan Sonra Osmanlı Vergi Sistemi", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e ... (Cilt 4) içinde, ss. 934-46.
- TÜRKİYE CUMHURİYET MERKEZ BANKASI (TCMB), Üç Aylık Bültenler, 1998-2000 sayıları.
- du VELAY, A. (1978), Türkiye Maliye Tarihi (der.: Maliye Tetkik Kurulu), Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Neşriyatı No. 178-1978, Ankara.